

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ФАКУЛЬТЕТИ
«ХУҚУҚШУНОСЛИК» КАФЕДРАСИ

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу: Мамлакатни демократлаштиришда конституциявий суднинг ҳуқуқий мақомини такомиллаштириш муаммолари

Бажарди: юриспруденция йўналиши 4-курс 401 –
гурӯх талабаси Ахмедов Искандар
Абдуғаниевич

Илмий раҳбар: “Ҳуқуқшунослик” кафедраси
ўқитувчиси Х Ҳақимов

НАМАНГАН-2012

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3-6
I боб. Суд ҳокимияти тушунчаси ва мамлакатимизда амалга оширилаётган суд ҳуқуқ ислоҳоти.....	7-27
1.1 Мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳоти.....	7-21
1.2 Суд ҳокимияти: тушунчаси ва асосий белгилари.....	21-27
II боб. Мамлакатни демократлаштиришда Ўзбекистон Республикаси конституциявий судининг ҳуқуқий мақоми.....	28-61
2.1. Конституциявий назорат, унинг тушунчаси ва асослари.....	28-35
2.2. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, унинг ваколатлари.....	35-50
2.3. Конституциявий суд фаолиятининг асосий принциплари.....	50-53
2.4. Конституциявий суд қарорлари, уларнинг турлари, мазмуни, юридик аҳамияти ва тузилиши.....	53-57
2.5. Конституциявий суд девони, унинг вазифалари ва ташкил этиш тартиби.....	57-60
2.6. Конституциявий суд ҳузуридаги Илмий-маслаҳат кенгаши.....	60-61
Хулоса.....	62-65
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	66-70

Аннотация

Ушбу битирув малакавий ишида мамлакатни демократлаштиришда конституциявий суднинг ҳуқуқий мақомини такомиллаштириш муаммолари ёритиб берилган. Тадқиқотда суд ҳокимияти тушунчаси ва мамлакатимизда амалга оширилаётган суд ҳуқуқ ислоҳоти, Конституциявий назорат, унинг тушунчаси ва асослари, Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, унинг ваколатлари, Конституциявий суд фаолиятининг асосий принциплари, Конституциявий суд қарорлари, уларнинг турлари, мазмуни, юридик аҳамияти ва тузилиши, Конституциявий суд девони, унинг вазифалари ва ташкил этиш тартиби, Конституциявий суд ҳузуридаги Илмий-маслаҳат кенгаши фаолиятининг ҳуқуқий асослари ўз ифодасини топган.

К И Р И Ш

Мавзунинг долзарблиги. Давлат мустақиллиги эълон қилингандан сўнг Ўзбекистон “инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат”¹ барпо этиш ва ижтимоий макон сифатида тушуниладиган фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлини танлади. Юқорида кўрсатилган ижтимоий маконда “қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади”. Шу билан бирга, таъкидлаш жоизки, фуқаролик жамиятини шакллантириш мақсади нафақат мустақил ва анча ёш Ўзбекистонга хос. Фуқаролик жамияти – ер юзидаги ҳар бир инсон, ҳар бир давлат, унинг иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ривожланишидан қатъи назар, эришишга интиладиган мақсаддир, “фуқаролик жамияти – адолатнинг моҳияти, инсоният ижтимоий ривожланишининг фалсафасидир”.

Фуқаролик жамияти қарор топишининг асосий, биринчи даражали шартларидан бири – инсон ҳуқуқларини жамият ва давлатда олий неъмат сифатида эътироф қилиш, улар ҳамма учун мажбурий бўлишини таъминлашдир. Шубҳасиз, бу ҳолат ҳуқуқий давлатнинг энг асосий белгиси бўлган қонун устуворлигини таъминланган ҳолдагина мавжуд бўлиши мумкин. Шу билан бирга, инсон ҳуқуқлари ҳамма учун мажбурий бўлишини таъминлашда ҳокимиятлар бўлиниши муҳим аҳамиятга эга, чунки ҳуқуқий давлатчиликнинг асоси инсон ҳуқуқларининг институционал қафолатларини яратадиган ҳокимиятлар бўлинишидир.

Конституцияга мувофиқ, “Ўзбекистон Республикаси миллий давлат қурилмасида ҳокимият учга ажратилади – қонунчилик, ижрочилик ва суд ҳокимиятига”.

Ҳокимиятлар бўлиниши принципи Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 11-моддасида ўз аксини топган, ушбу моддага биноан, “Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими – ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципига асосланади”¹. Ҳокимиятлар бўлиниши принципининг мавжуд бўлиши туфайли давлат ҳокимиятининг тизимида давлат ҳокимиятининг органлари бир-бирини тийиб туришга ва назорат қилишга йўл очиб берадиган ва бир шахс ёки органнинг қўлида ҳокимиятнинг тўпланишига имкон бермайдиган давлат ҳокимиятининг органлари ўртасида ўзаро муносабатлар тартиби ўрнатилади. Ҳокимиятнинг ҳар бир тармоғи (қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд) мустақил ва ўз ваколатларини амалга оширишда эркин ҳисобланади, ҳокимиятнинг ҳеч қайси тармоғи ҳокимиятнинг бошқа тармоғи вазифаларини ўз зиммасига юклатишга ҳақли эмас. Барча давлат органлари ўз ваколат доирасида фаолиятини амалга оширади. Шу билан бирга, ҳокимиятнинг барча тармоқлари бир-бирига боғлиқдир, улар биргаликда ҳаракат қиладилар ва яхлит давлат механизмини вужудга келтирадилар.

Ҳокимиятлар бўлиниши принципи давлат ҳокимиятини ташкил этиш ва амалга оширишда давлат ҳокимиятининг органлари бир-бирини тийиб туриши ва мувозанатни сақлаш механизмининг ўрнатилишини назарда тутаяди, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти органларининг мустақил ҳаракат қилишини ва мустаҳкам алоқада ишлашини таъминлайди. Шу сабабли, давлатда авторитар ва тоталитар интилишларнинг ривожланишига қаршилик қиладиган, жамиятда эркинликни, инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлайдиган қўшимча ҳуқуқий қафолатлар юзага келади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суд қонунчилигини демократлаштириш ва либераллаштириш ҳамда суд тизими мустақиллигини таъминлаш бўйича тадқиқот марказини ташкил этиш тўғрисида”ги қарори суд-ҳуқуқ ислохотини амалга ошириш учун

¹ Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясида сўзланган нутқ, 1996 йил 29 август // Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т. 5. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – Б. 127.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т. Ўзбекистон. 2011, -Б. 5.

янги имкониятларни яратди². Таъкидлаш лозим, Ўзбекистон Республикаси Президентининг мазкур қарорида қонуний даражада илк бор “суд қонунчилиги” тушунчаси ишлатилган. Бу эса суд ҳуқуқи мустақил ҳуқуқ тармоғи сифатида эътироф этилишини билдиради. Суд ҳуқуқи – бу суд ҳокимияти тўғрисидаги қонунчиликдир. У фуқаролик, жиноят, фуқаролик процессуал, жиноят-процессуал, хўжалик процессуал, маъмурий ва маъмурий процессуал ҳамда одил судлов қонунчилик базасини таъминловчи бошқа ҳуқуқ тармоқлари билан яқин алоқада бўлади. Шубҳасиз, суд ҳуқуқи мустақил ҳуқуқ тармоғи сифатида эътироф этилишининг ўзи ушбу ҳуқуқ тармоғининг ривожланиши учун муҳим омил сифатида хизмат қилади

Битирув малакавий ишнинг мақсади ва вазифаси. Ушбу мавзунинг тадқиқ қилишдан мақсад конституциявий назорат тушунчасини, унинг пайдо бўлиш масалаларини ўрганиш, Ўзбекистон Республикаси суд тизимида Конституциявий суднинг ўрни ва аҳамиятини таҳлил қилиш; Конституциявий суд фаолиятининг принциплари, Конституциявий суд ваколатлари ва қарорларини кўриб чиқиш, шунингдек, Конституциявий суднинг функциялари ва ташкил этиш тартибини ўрганиш имкониятини беради.

Битирув малакавий ишнинг илмий – назарий асосини Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг асарлари ташкил этади¹. Чунки республиканинг мустақиллиги шароитида давлатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий тараққиётига асос бўладиган муаммолар илк маротаба ана шу асарларда назарий жиҳатдан ишлаб чиқилган ва ҳаётга татбиқ қилиниб келинмоқда.

Битирув малакавий ишнинг илмий-услубий ишланганлиги

Мамлакатни демократлаштиришда конституциявий суднинг ўзига хос хусусиятларини ўрганишда тарихий, тадрижий, қиёсий, тизимли, меъёрий, мантиқий ёндашиш услублари танлаб олинди. Бу услубларда, биринчидан, суд ҳокимияти тушунчаси ва асосий белгилари, ҳамда суд ҳуқуқ ислохотлари режалаштириладиган бўлди. Иккинчидан, конституциявий суднинг ҳуқуқий асослари унинг принциплари ҳамда таркибий тузилмаларига мос ҳолда қонун ҳужжатларида қайд этилиши белгиланди.

Битирув малакавий иши мавзусининг ўрганилганлик даражаси. Ушбу мавзу юзасидан ҳорижий мамлакатлар ҳуқуқшунослари Лазарева В.А., Чепурнова Н.М., Бойков А.Д., Дмитриев Ю.А., Черемных Г.Г., К.Ф.Гуценко, А.В.Малько, ҳамда мамлакатимиз ҳуқуқшунос олимлари Рустамбаев М.Х., Тухташева У.А., Иркаходжаев К.П., Саидов А.Х., Одилқориев Ҳ.Т. ва бошқалар ўзларининг илмий асарларида тадқиқ қилишган.

---

² Суд қонунчилигини демократлаштириш ва либераллаштириш ҳамда суд тизими мустақиллигини таъминлаш бўйича тадқиқот маркази тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 23 июндаги ПҚ-896-сон қарорига 1-илова) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 26-27-сон, 248-модда.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. Т.: Ўзбекистон. 2008 йил. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз- жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Т.: “Ўзбекистон”. 2005. Каримов И.А. Жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент. Ўзбекистон. 2009. Каримов И.А. Энг асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини ақс эттириш. Тошкент. Ўзбекистон. 2009. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш - устувор мақсадимиздир. Тошкент. Ўзбекистон. 2010, (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза). 2010 йил 27 январь. Асосий вазифамиз – Ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. (2009 йилнинг асосий яқунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза). 2010 йил 29 январь. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. «Ўзбекистон», 2011, “2012-йил Ватанамиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг 2011-йилнинг асосий яқунлари ва 2012-йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. 2012 йил 19 январь.

Битирув малакавий ишининг тузилиш Ишнинг Кириш қисмида тадқиқ қилинаётган мавзунинг долзарблиги, мақсад ва вазифаси ёритилган.

Малака ишининг биринчи бобида, Суд ҳокимияти тушунчаси ва мамлакатимизда амалга оширилаётган суд ҳуқуқ ислоҳоти параграфлар асосида ёритилган.

Ишнинг иккинчи боби, Мамлакатни демократлаштиришда Ўзбекистон Республикаси конституциявий судининг ҳуқуқий мақомига бағишланган бўлиб, параграфлар асосида батафсил таҳлил қилинган.

Битирув малакавий ишининг Хулоса қисмида, муаллиф томонидан мавзунини тадқиқ қилиш жараёнида юзага келган фикр ва мулоҳазалар баён этилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхатида, мавзунини тадқиқ қилишда назарий асос ва манбаа сифатида фойдаланилган адабиётлар рўйхати берилган.

I боб. Суд ҳокимияти тушунчаси ва мамлакатимизда амалга оширилаётган суд ҳуқуқ ислоҳоти

1.1. Мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳоти

Мустақил Ўзбекистон Конституцияси жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳалари, шу жумладан, суд-ҳуқуқ соҳаси ҳам ислоҳ қилинишининг олий манбаси сифатида хизмат қилади.

Олий Кенгашнинг 1990 йил 20 июнда бўлиб ўтган иккинчи сессиясида Мустақиллик декларацияси эълон қилинди ва И.А.Каримов раислигида 64 кишидан иборат бўлган ва янги Конституция лойиҳаси устида икки ярим йил давомида ишлаган Конституция комиссияси ташкил этилди. Комиссия аъзоларининг сўзларига кўра, Ўзбекистон Республикаси Президенти Конституция лойиҳаси устида ишлаганида инсон ҳуқуқлари ва суд ҳокимиятини ташкил этиш масалаларига бағишланган бўлимларга алоҳида эътиборини қаратди. Хусусан, айнан Президентнинг таклифи бўйича шахс дахлсизлиги, айбсизлик презумпцияси, хотин-қизлар ва эркакларнинг тенг ҳуқуқлилиги, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, хўжалик судлари ҳақидаги ва бошқа муҳим масалаларга оид нормалар лойиҳага киритилди. Конституция лойиҳасининг Олий суд ҳақидаги меъёри ҳам бевосита Президентнинг ўзи томонидан кучайтирилган ва яхшиланган.

“Фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустақамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари суд орқали ҳимоя қилиниши лозим” каби нормани мустақамлашни назарда тутган Конституция дастлабки лойиҳасининг 19-моддасига ҳам жиддий ўзгартишлар киритилди. Конституция комиссияси Раиси қуйидаги тахрирни таклиф этди: “Фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустақамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас”.

Агарда биринчи вариантда фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг суд орқали ҳимоя қилиниши назарда тутилган бўлса, иккинчи вариант фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг дахлсизлигини, шунингдек, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмаслиги ҳақидаги қонидани мустақамлаб, олдини олувчи тусга эга бўлди. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларидан маҳрум этиш ёки уларни чеклаб қўйиш бўйича ҳар бир хатти-ҳаракат унинг хусусиятига қараб фуқаролик, маъмурий ёки жиноий жавобгарликка олиб келади. Мазкур конституциявий норма Фуқаролик, Жиноят, Жиноят-процессуал кодексларида ва бошқа қонунларда ўзининг мантикий ҳуқуқий ривожини топган. Давлатимизнинг раҳбари ташаббуси билан ишлаб чиқилган Ўзбекистон Республикаси “Қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқи судларга ўтказилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонунининг қабул қилиниши кўрсатилган конституциявий меъёр ривожининг ёрқин мисолидир.

Бошқача қилиб айтганда, Конституция ҳуқуқий тизимни ташкил этувчи ҳуқуқ барча тармоқларини ривожлантириш учун юридик база сифатида хизмат қилади, бу эса ҳуқуқ турли тармоқларининг бирлигини ва мувофиқлигини кафолатлайди. Ўзбекистон

Республикаси Конституцияси мамлакатда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳотининг бошланғич нуқтаси ва асосий ҳуқуқий манбасидир.

Юқоридагиларга асосан таъкидлашимиз лозимки, Ўзбекистон мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлатни барпо этиш ҳамда ижтимоий макон сифатида тушуниладиган фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлини танлаган. Кўрсатилган ижтимоий маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради, шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Қонун устуворлигини таъминлаш, шахс, оила, жамият ва давлат ҳуқуқ ва манфаатларининг муҳофазасини кучайтириш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш, фуқароларни қонунга бўйсунтириш ва ҳурмат руҳида тарбиялаш – бу ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган ҳақиқий демократик, ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуришнинг нафақат мақсади, балки унинг воситаси, энг муҳим шарт ҳисобланади.

“Мамлакатимизнинг узоқ ва давомли манфаатлари тақозо етган ҳолатларда ва кескин вазиятлардан чиқиш, улар туғдирадиган муаммоларни ҳал этиш зарур бўлганда иқтисодиётда давлат томонидан бошқарув усуллари қўлланди ва бундай ёндашув охири-оқибатда ўзини тўла оқлади”¹.

“Ўз-ўзидан аёнки, рақобатдош иқтисодиётни шакллантирмасдан, пировард натижада эса рақобатдош мамлакатни барпо этмасдан туриб, биз қабул қилган Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида кўзда тутилган мақсадли вазифаларни амалга оширмасдан туриб, бу ҳақда жиддий сўз юритиш мумкин эмас”².

Шу муносабат билан, қисқа муддатда суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ қилиш бўйича муҳим ишлар амалга оширилди. Одил судловни амалга ошириш орқали жамиятда тотувликни, инсон ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлашга йўналтирилган мустақил суд ҳокимиятининг шакллантирилишига имкон берган мустақил Ўзбекистон Конституциясининг қабул қилиниши қайд этилган ислоҳотларнинг ҳуқуқий асоси сифатида хизмат қилди.

Суд-ҳуқуқ ислоҳотининг мақсадлари ва босқичлари. Давлат ҳокимиятининг тизими, жамиятнинг иқтисодий асослари ва жамият муносабатлари барча ислоҳотларнинг, шу жумладан, суд-ҳуқуқ ислоҳотининг ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланадилар. Шу билан бирга, жамият ҳаёти ислоҳ қилинишининг бошқа йўналишлари каби суд-ҳуқуқ ислоҳоти ижтимоий муносабатларининг янада ривожланишига, демократик ўзгартиришларнинг чуқурлаштирилишига, умуминсоний неъматларни, биринчи навбатда, шахс, унинг ҳаёти, эркинлиги, кадр-қиммати ва бошқа ажралмас ҳуқуқларини муҳофаза қилиш кафолатларининг кучайтирилишига таъсир қилади ва улар учун зарур шароитларни яратади.

Амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг биринчи навбатдаги *мақсади* инсоннинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини, жамиятда тотувлик ва барқарорликни таъминлашдир. Суд тизимини такомиллаштириш ҳамда инсон ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини ва давлатда ижтимоий барқарорлик ва қонунийликни таъминлаш мақсадини кўзда тутган суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлаш; жиноятга оид сиёсатни либераллаштириш; ишларни судда кўрилишининг процессуал тартибини такомиллаштириш; суд орқали ҳимояланишнинг кафолатларини кучайтириш ва судга мурожаат қилиш эркинлигини таъминлаш; инсон ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга

¹ Каримов И.А. Жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни баргараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент. Ўзбекистон. 2009. –Б. 4.

² Каримов И.А. “2012-йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг 2011-йилнинг асосий яқунлари ва 2012-йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. 2012 йил 19 январь.

қаратилган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларининг фаолиятини такомиллаштириш; аҳолини ҳуқуқий тарбиялаш соҳасидаги фаолиятни яхшилаш, унинг ҳуқуқий маданиятини ошириш, ҳуқуқий ахборотнинг кенг майдонини яратиш юқорида қайд этилган вазифаларни бажариш воситалари сифатида хизмат қиладилар.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов маърузасида чуқур таҳлил қилинди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган кўшма мажлисидаги маърузасида Президент И.А.Каримов таъкидлаб ўтди: “Республикамизнинг босиб ўтган мустақил тараққиёт йўли ва олдимизда турган вазифаларнинг маъно-моҳияти ва аҳамияти ҳақида сўз юритганда, бу йўлни алоҳида икки даврга ажратиш тўғри бўлади. Ҳеч шубҳасиз, бу даврларнинг ҳар бири мамлакатимиз тарихида ўзига хос ва ўзига мос муҳим ўрин эгаллайди....

... ўтиш даври ва миллий давлатчилик асосларини шакллантириш билан боғлиқ биринчи галдаги ислохот ва ўзгаришларни ўз ичига олган **дастлабки босқич – 1991-2000 йиллар...**

2001 йилдан 2007 йилгача бўлган муддатни ўз ичига олган иккинчи босқич – фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даври”¹.

Суд-ҳуқуқ ислохотининг биринчи босқичида (1991-2000 йиллар) суд-ҳуқуқ тизимини тубдан ислоҳ қилишнинг миллий стратегияси белгиланди ва унинг конституциявий ҳуқуқий асослари яратилди. Судларни жазоловчи ва фақат давлат манфаатларини ҳимоя қилувчи органдан қонун устуворлигини ва инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминловчи органга айлантиришга қаратилган яхлит суд ҳокимияти тизимини шакллантириш вазифаси қўйилди ва муваффақиятли ҳал этилди². Конституциявий суд, Олий суд, умумий юрисдикция судлари, хўжалик судлари жорий этилди. Жиноят, жиноят-процессуал, суд-ҳуқуқ ва бошқа йўналишларнинг қонунчилик асосини ташкил этувчи база яратилди.

Мазкур босқичда, биринчи навбатда, инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини, конституциявий тузумни, корхона, муассаса ва ташкилотларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида ўз ваколатларини амалга оширадиган суд ҳокимиятининг давлат ҳокимияти эркин, мустақил ва кучли тармоғи сифатида тасдиқланиши бўйича таъсирчан чора-тадбирлар амалга оширилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да таъкидлаганидек, “аввало, суд ҳокимиятини босқичма-босқич мустақкамлаб бориш, суднинг мустақиллигини таъминлаш, уни собиқ тузумда бўлгани каби қатағон қуроли ва жазолаш идораси сифатида орган эмас, балки инсон ва фуқаро ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя ва муҳофаза этишга хизмат қиладиган том маънодаги мустақил давлат институтига айлантиришга қаратилган кенг кўламли ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлар амалга оширилди”¹.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган кўшма мажлисидаги маъруза, 2007 йил 30 август. // Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т. 16. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – Б. 5.

² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган кўшма мажлисидаги маъруза, 2007 йил 30 август. // Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т. 16. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – Б. 13.

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маъруза, 2010 йил 12 ноябр. – Халқ сўзи. – 13 ноябрь. - 2010. –Б. 19.

Ушбу мақсадда “Прокуратура тўғрисида”ги (1992 й.)² ва “Судлар тўғрисида”ги³ қонунлар, Хўжалик процессуал кодекс (1993 й.), Жиноят ва Жиноят-процессуал кодекслари, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс¹ (1994 й.), “Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги (1995 й.) қонунлари, Фуқаролик кодекси (1995-1996 йиллар), Фуқаролик процессуал ва Жиноят-ижроия кодекслари, Хўжалик процессуал кодекси (янги таҳрир), “Адвокатура тўғрисида”ги (1997 й.) ва “Адвокатлик фаолиятининг қафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида”ги¹ қонунлари (1998 й.), Президентнинг “Ўзбекистон Республикаси хўжалик судларининг таркибини такомиллаштириш тўғрисида”ги, “Хўжалик судларининг қарорлари ижросини таъминлашга оид чоратадбирлар тўғрисида”ги фармонлари ва бошқа бир қатор қонуности ҳужжатлар қабул қилинди. Ушбу давр ичида Ўзбекистон Адвокатлар ассоциацияси ва Судьялар Ассоциацияси ташкил қилинди.

2000 йил июнь ойида давлатимиз раҳбари И.А.Каримов томонидан Жамиятнинг сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларидаги ислохотлар жараёнини эркинлаштириш ва чуқурлаштириш дастури тасдиқланди. Мазкур Дастурда бошқа чора-тадбирлар қаторида жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини либераллаштириш бўйича тегишли чоратадбирлар назарда тутилганлиги инсон ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг қафолатларини кучайтириш бўйича қабул қилинган йўлнинг ҳаққоний натижасидир¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 14 августдаги “Ўзбекистон Республикасининг суд тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони билан суд тизимининг демократик асосларини ислоҳ қилиш ва янада чуқурлаштириш, суд ишларининг адолатли ва ўз вақтида кўриб чиқилишини таъминлаш, фуқароларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш қафолатларини янада кучайтириш ҳамда умумий юрисдикция судларнинг ихтисослашувини амалга ошириш мақсадида, 2001 йил 1 январдан бошлаб фуқаролик ишлари бўйича ва жиноят ишлари бўйича алоҳида судлар ташкил қилинди.

Ўзбекистон Республикаси 2000 йил 14 декабрдаги “Судлар тўғрисида”ги Қонунининг² янги таҳрирда қабул қилиниши суд-ҳуқуқ тизими ислоҳ қилиниши биринчи босқичининг баркамол ниҳояси бўлди. Мазкур қонун суд ҳокимияти мустақиллиги ва эркинлигининг, унинг самарадорлигининг принципиал бошқача ва фундаментал қафолатларини акс эттирди. Ушбу қонунга мувофиқ, судья кадрларини танлаш ва тайинлашнинг самарали ва демократик ҳуқуқий механизми яратилди, фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларнинг ихтисослашуви қонуний мустаҳкамланди ва амалга оширилди.

“Судлар тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳрирда қабул қилиниши мамлакатимизнинг суд тизимини ислоҳ қилиш йўлида муҳим қадам бўлди. Қонун мустақиллик даврида суд-ҳуқуқ соҳасида йиғилган тажриба маҳсули бўлиб, суд фаолиятини янада такомиллаштириш ва демократлаштириш учун шароит яратди.

Суд-ҳуқуқ ислохотининг иккинчи босқичи 2001 йилдан 2007 йилгача бўлган даврни ўз ичига қамраб олади. Мустақил суд тизимини мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқ ва

² Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 1-сон, 29-модда.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 10-сон, 367-модда

¹ Рустамбаев М.Х., Тухташева У.А. Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар: Дарслик. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2011. –Б. 395.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 1-2-сон, 10-модда; 2002 й., 1-сон, 20-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда.

эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш ушбу босқичнинг энг муҳим дастурий вазифаси бўлди¹.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан қуйидагилар таъкидлаб ўтилди: “Тараққиётимизнинг ҳозирги босқичидаги бош стратегик вазифа – бу 2000 йил июнь ойида қабул қилинган, жамиятимизнинг сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларидаги ислохотлар жараёнини эркинлаштириш ва чуқурлаштириш Дастурини амалга оширишдан иборат. ...

Мустақиллик йилларида суд-ҳуқуқ тизимини эркинлаштириш ва демократлаштириш борасида муҳим қадамлар қўйилганини эътироф этмоқ лозим.

Бунинг натижасида мамлакатимизда замонавий демократия талабларига жавоб бера оладиган суд тизими шаклланимуда.

Суд бугунги кунда аввалгидек ҳукмрон коммунистик тизимнинг қатағон ва жазолаш аппарати эмас, балки у ҳар бир инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини ишончли тарзда қўриқлаш ва ҳимоя қилишга қаратилган чинакам мустақил давлат институтига айланмоқда. Фуқароларнинг судга ишончи мустаҳкамланиб бормоқда. ...

Бугун бизнинг ҳуқуқий доктринамиз мутлақо янги, демократик тамойилларга асосланган. У, энг аввало, Ўзбекистон Конституцияси талабларига кўра, инсон ҳуқуқларининг устуворлигини таъминлайди. Инсон ҳимоянинг бош субъекти бўлиб, унинг ҳаёти ва соғлиғига суиқасд қилиш оғир жиноят ҳисобланади.

Лекин шуни афсусланиб тан олишимиз керакки, ҳали-бери қонунчилигимизда ҳам, қонунни қўллаш фаолиятимизда ҳам ўтмиш замоннинг иллатларидан ҳамон қутила олмаяпмиз. ...

Бугун жиноят учун жазо тайинлаш борасида юқорида келтирилган ёндашувларни тубдан қайта кўриб чиқиш вақти етди”¹.

Шу муносабат билан, “мамлакатимизда суд-ҳуқуқ тизимини ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг муҳим таркибий қисми сифатида чуқур ислоҳ этиш ва эркинлаштириш бўйича янги концепция ҳаётга татбиқ қилинди”².

2001 йилда “Судлар тўғрисида”ги Қонунда (2000 й.) назарда тутилган фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича алоҳида судлар ўз фаолиятини амалга оширишни бошлашди, жинорий жазоларни либераллаштириш, одил судлов самарадорлигини ошириш, судда иш қўрилишининг муддатларини қисқартириш, ишлари апелляция институтини жорий этиш ва жиноят ва фуқаролик ишларини кассация тартибида қўрилиши ўзгартириш, суд қарорларини ижро этишни такомиллаштириш каби вазифалар амалга оширилди.

Суд-ҳуқуқ ислохотини чуқурлаштиришга, бутун одил судлов тизимини янада демократлаштиришга қаратилган бир қатор қонунлар Ўзбекистон Республикаси парламенти томонидан қабул қилинди. Мазкур босқичда қуйидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди:

▪ суд ҳужжатлари, шунингдек, бошқа органлар (мансабдор шахслар) ҳужжатлари мажбурий ижро этилаётганда юзага келадиган муносабатларни тартибга соладиган “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги Қонун (2001 й.).

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маъруза, 2007 йил 30 август. // Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т. 16. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – Б. 40-42.

¹ Каримов И.А. Адолат – қонун устуворлигида. Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясидаги маъруза, 2001 йил 29 август. // Ҳавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. 10. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – Б. 28 - 37.

² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маъруза, 2007 йил 30 август. // Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т. 16. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – Б. 40.

Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини мажбурий ижро этиш Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Суд қарорларини ижро этиш, судлар фаолиятини моддий-техника жиҳатидан ва молиявий таъминлаш департаменти органларининг суд ижрочилари зиммасига юклатилади. Ижро иши юритиш суд ишларини юритишнинг таркибий қисми эмас, балки мустақил ҳуқуқий институти бўлганлиги сабабли кўрсатилган Департамент ташкил этилди;

- Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қонунчилик ташаббуси тартибида Олий Мажлисга киритилган “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонун¹ (2001 й.). Мазкур қонунда содир қилинган жиноятлар, айниқса, иқтисодий соҳага оид жиноятлар учун тайинланадиган жазоларнинг либераллаштирилиши назарда тутилган. Ушбу қонуннинг қабул қилиниши билан суд амалиётига мутлақо янги тарафлар ярашувининг ҳуқуқий механизми жорий этилди. Амалдаги қонунларга киритилган ўзгартишлар Ўзбекистон Республикаси жиноят, жиноят-процессуал ва маъмурий қонунчилигини янги мазмун билан бойитишди;

- Олий Мажлисга давлатимиз раҳбари томонидан киритилган ва, биринчи навбатда, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш, Конституция ва қонунларнинг устуңлиги принципини таъминлашга йўналтирилган “Прокуратура тўғрисида”ги Қонун (янги таҳрирда, 2001 й.)². Мазкур ҳужжатда Қонун олдинги таҳрирининг қабул қилиниши пайтидан мамлакатимизда рўй берган ўзгаришлар акс эттирилди. Қонуннинг янги таҳририга прокуратура органларининг ҳуқуқий мақоми, вазифалари, фаолиятининг ҳуқуқий асослари, асосий йўналишлари ва принципларини белгилайдиган нормалар киритилди. Прокуратура органларининг жамоатчилик ва оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорлигини тартибга солувчи норма ҳам илк бор киритилди;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг суд тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича Олий малака комиссияси тўғрисида”ги фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси умумий юрисдикция судларининг моддий-техника таъминотини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.

Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2001 йил 29 августда бўлиб ўтган VI сессиясида Ўзбекистон Республикаси “Судлар тўғрисида”ги янги Қонуни қабул қилинишининг яқунлари таҳлил қилинди: амалга оширилаётган ислоҳотлар натижасида суд-ҳуқуқ соҳасида бўлаётган ижобий ўзгаришлар таъкидлаб ўтилди; мустақил ва фақат қонун олдида жавоб берувчи суд ҳокимиятининг шаклланиши; фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича алоҳида судлар ташкил этилиши орқали судлар ихтисослашувининг амалга оширилиши; суд кадрларини танлаш ва тайинлашнинг энг самарали ва демократик механизмини жорий этилишига йўл очиб берган Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларига тавсия этиш бўйича олий малака комиссиясининг ташкил этилиши каби масалалар, шунингдек, судларда ишлар кўриб чиқилиши процессуал тартибини такомиллаштиришга оид жиноят-процессуал ва фуқаролик-процессуал қонунчилигига киритилган айрим ўзгартишлар муҳокама қилинди.

Шу билан бирга, ушбу сессияда суд-ҳуқуқ тизимини янада либераллаштириш бўйича бажарилиши лозим бўлган қуйидаги вазифалар қўйилди. Президент И.А.Каримов айтиб ўтди: “Энг аввало, жазолашнинг репрессив, озодликдан маҳрум қилиш ҳолларини қисқартириш ҳисобига қонунчиликнинг адолат ва инсонийлик каби тамойилларининг қучайишини ва амалда қўлланишини таъминлашимиз зарур”.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 9-10-сон, 165-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 9-10-сон, 168-модда; 2003 й., 5-сон, 67-модда.

Айрим жиноятларни унча оғир бўлмаган жиноятлар ва оғир жиноятлар тоифасидан ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятлар тоифасига ўтказиш; жарима каби иқтисодий таъсир чораларини жазо сифатида қўллаш бўйича имкониятларни кенгайтириш; Конституцияда назарда тутилган эркинлик ҳуқуқини чеклаш билан боғлиқ бўлмаган гаров, муносиб хулқ-атворда бўлиш ҳақидаги тилхат каби бошқа эҳтиёт чораларини қўллаш; ўлим жазосининг жиноий жазо чораси сифатида қўлланилиши муаммолари; мол-мулкни мусодара қилиш жазосини жиноий жазо тизимидан чиқариб ташлаш; вояга етмаганлар, аёллар ва кексаларга нисбатан қўлланадиган жазо тизимини қайта кўриб чиқиш лозимлиги; жиноят ишларни тергов қилиш ва ҳибсда сақлаш муддатларини қисқартириш каби масалалар кун тартибига қуйилди. Амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳоти доирасида барча кўрсатилган масалалар лозим равишда ҳал қилинди.

Ўзбекистон Республикаси “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонуни ўлим жазосининг жиноий жазо чораси сифатида аҳоли ва судьялик корпуси томонидан қайта тушуниб етишини расмийлаштирди. Эришган натижалардан ташқари, изчил амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳоти ушбу жазо чорасидан воз кечишга имкон берди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида”ги (01.08.2005 й.)¹ ҳамда “Қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказиш тўғрисида”ги (08.08.2005 й.)² фармонларига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси “Ўлим жазоси бекор қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги³ ва “Қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқи судларга ўтказилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонунлари¹ ишлаб чиқилди ва парламент томонидан қабул қилинди.

Учинчи босқич 2008 йилдан ҳозирги кунгача бўлган даврни ўз ичига қамраб олади. Мамлакат раҳбарияти томонидан суд-ҳуқуқ тизимини янада демократлаштириш ва либераллаштириш бўйича тегишли чора-тадбирлар (суд обрўсини ошириш; суд қарорлари ижро этилишини ва малакали юридик ёрдам кўрсатилишини таъминлаш) амалга оширилиши мазкур босқичнинг ўзига хос хусусиятидир.

Хусусан, суд-ҳуқуқ тизимини янада либераллаштириш, фуқароларнинг тергов ва суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини мустақкамлайдиган конституциявий нормани амалга ошириш, адвокатуранинг ташкилий мустақиллигини таъминлаш, уни юқори малакали кадрлар билан тўлдириш, адвокатларнинг мустақиллиги кафолатларини кучайтириш, адвокатлик касбининг обрўси ва нуфузини ошириш мақсадида 2008 йил 1 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони² қабул қилинди. Мазкур Фармон адвокатура институти такомиллаштирилиши муносабати билан 2008 йил 31 декабрда қабул қилинган қонуннинг концептуал қоидаларини белгилади.

Суд-ҳуқуқ тизимини янада демократлаштириш ва либераллаштириш, суднинг обрўсини ошириш, одил судловни амалга оширишда қонунийликни таъминлаш, судлар фаолиятига аралаштиришга ҳамда ғайриқонуний суд қарорлари чиқарилишига йўл қўймаслик мақсадида 2008 йил 23 июнда давлатимизнинг раҳбари томонидан Суд қонунчилигини демократлаштириш ва либераллаштириш ҳамда суд тизими мустақиллигини таъминлаш бўйича тадқиқот марказини ташкил этиш тўғрисидаги қарор қабул қилинди.

¹ “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2005 й., 30-31-сон, 223-модда.

² “Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами”, 2005 й., 32-33-сон, 242-модда.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 й., 6-сон, 248-модда.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 й., 6-сон, 249-модда.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 18-сон, 144-модда.

Ўзбекистон Республикасида суд-ҳуқуқ ислоҳоти бир неча йўналишларда амалга оширилган. Суд-ҳуқуқ тизимини муваффақиятли ва самарали ислоҳ қилиш учун *Ўзбекистон Республикасининг суд тизимини ташкил этиш ва такомиллаштириш, суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлаш* бўйича биринчи навбатдаги вазифа қўйилди.

Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, давлатда ижтимоий барқарорлик ва қонунийликни таъминлаш мақсадларини кўзда тутувчи суд ҳокимиятини шакллантириш Ўзбекистон Республикасидаги суд ислоҳоти биринчи босқичининг асосий мазмунидир.

Биринчи босқич доирасида, биринчи навбатда, инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини, конституциявий тузумни, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида ўз ваколатларини амалга оширадиган суд ҳокимиятини давлат ҳокимиятининг фақат қонунга бўйсунувчи, мустақил ва кучли тармоғи сифатида тасдиқланиши бўйича самарали чоралар кўрилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, умумий юрисдикция судлари ва хўжалик судларидан иборат ва ҳозирги кунда ўз фаолиятини самарали амалга оширувчи яхлит суд тизими ташкил этилди. Судларнинг давлат ҳокимияти бошқа тармоқлари билан ўзаро муносабатларини ҳамда судлар зиммасига юклатилган вазифаларни бажариш тартибини белгилайдиган, шунингдек, суд ҳокимияти ва судларнинг мустақиллигини кафолаталайдиган тегишли қонунлар қабул қилиниши орқали судларнинг одил судловни амалга ошириш бўйича фаолияти қонуний таъминланган.

2000 йил 14 декабрда “Судлар тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳрирда қабул қилиниши суд ҳокимияти мустақиллиги, эркинлиги ва самарадорлигининг принципаал бошқача ва фундаментал кафолатларини қонуний мустаҳкамлади. Мазкур Қонунга мувофиқ, судья кадрларини танлаш ва тайинлаш самарали ва демократик ҳуқуқий механизми яратилди, фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларнинг ихтисослашуви қонуний мустаҳкамланди, судьяларнинг ихтисослашуви амалга оширилди. Ҳокимиятлар бўлиниши конституциявий принципини амалга ошириш учун судлар фаолиятини ташкилий жиҳатдан таъминлаш масалалари, хусусан, судья кадрлари масаласи билан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузурида ташкил қилинган махсус орган – Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича олий малака комиссияси – шуғулланмоқда.

Судлар мустақиллигини мустаҳкамлаш, судлар фаолиятини ташкилий, моддий-техника жиҳатидан ва молиявий таъминлашни такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 сентябрдаги қарори билан Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузурида махсус ваколатли орган ташкил этилди – Суд қарорларини ижро этиш, судлар фаолиятини моддий-техника жиҳатидан ва молиявий таъминлаш департаменти ва унинг жойлардаги бўлимлари.

“Мамлакатимизда ўтган давр мобайнида дастлабки тергов босқичида суд назоратини кучайтириш, мазкур соҳада суд фаолиятини либераллаштириш бўйича ҳам кенг кўламли чора-тадбирлар кўрилганини таъкидлаш лозим.

Бу борада “Хабеас корпус” институтининг жорий этилиши, яъни 2008 йилдан эҳтиёт чораси сифатида қамокқа олишга санкция бериш ҳуқуқи прокурордан судга ўтказилиши принципаал қадам бўлди. Ушбу қарорнинг ўз вақтида ва пухта ўйлаб қабул қилингани бугунги кунда кўпгина амалий мисолларда ўз исботини топмоқда. Мазкур институтнинг амалиётга татбиқ этилиши инсоннинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари, унинг дахлсизлигини ҳимоя қилишда муҳим омил сифатида намоён бўлмоқда. Ушбу институт жорий этилган 2008 йилнинг январидан буён судлар томонидан дастлабки тергов органларига 700 мартадан ортиқ ҳолатда мазкур эҳтиёт чорасини қўллаш рад қилингани ҳам буни яққол тасдиқлаб турибди¹.

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маърузаси // «Халқ сўзи». 2010 йил 13 ноябрь. –Б. 18.

1.2 Суд ҳокимияти: тушунчаси ва асосий белгилари

“Суд ҳокимияти” тушунчасининг шаклланиши масаласи алоҳида диққат-эътиборни ўзига қаратади. Суд ҳокимиятини назарий жиҳатдан ўрганиш, жумладан унинг мавжуд бўлиши ёки йўқлиги масаласини аниқлаш, ушбу ҳокимият тармоғини суд тизими билан тенглаштиришга йул қўймаслик зарурати туфайли кийинлашади. Дарҳақиқат, “суд ҳокимияти” тушунчаси кўпинча суд тизими билан тенглаштирилади. Ҳолбуки, суд тизимининг мавжуд бўлиши суд ҳокимиятининг алоҳида ҳокимият тармоғи сифатида мавжудлигини кўрсатмайди. Чунки суд ҳокимиятига таъриф беришнинг зарурий қисмлар сифатида қонун томонидан тақдим этилган ваколатларни амалга оширишда мустақиллик ва эркинлик каби тушунчалар хизмат қилади.

Кўрсатиб ўтиш лозим, ҳокимиятлар бўлиниши принципининг мустаҳкамланиши ҳокимиятнинг ҳар бир тармоғининг мустақил фаолият соҳаси ҳақида гап юритишга имкон беради. Айрим тадқиқотчилар суд ҳокимиятини муайян вазифани амалга оширадиган ва мустақил фаолият соҳасига эга бўлган ҳокимиятнинг мустақил тармоғи сифатида таърифлайдиган қуйидаги **белгиларни** ажратадилар:

1) суд ҳокимияти тўғрисида гап юритиш инсоннинг “эркинлик ҳудудини” қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар аралашидан ҳақиқий ҳимоя қилишга имконият берадиган ваколатлар судга тақдим этилган ҳолдагина мумкин;

2) суд тизимида янги сифат пайдо бўлиши, яъни унинг суд ҳокимиятига айланиши, ушбу тизимнинг мустақил ишлаб туриш шартларининг мавжуд бўлишини талаб қилади;

3) суд ҳокимиятининг “автономлиги” фақат нисбий бўлиши мумкин, чунки мазкур ҳокимият бошқа ҳокимиятлар билан ўзаро боғламасдан ўз фаолиятини самарали амалга ошира олмайди: суд томонидан ҳал этиладиган низолар доираси қонун (яъни қонун чиқарувчи ҳокимиятининг қарорлари) билан аниқланади, суд қарорларининг ҳамма учун мажбурий кучини амалга ошириш аксарият ҳолларда ижро этувчи ҳокимият органларининг айрим ҳаракатларини талаб қилади.

Ушбу барча белгилар суд ҳокимиятининг мазмун-моҳияти ва суд тизимининг оддий ишлаб туриши ўртасида фарқ борлиги ҳақида гап юритишга имкон беради. Қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг таҳлили Ўзбекистонда мустақиллик йилларда шакллантирилган суд ҳокимиятининг юқорида кўрсатилган барча белгилар тўғрисида фикрлашга йўл очиб беради.

Биринчи белги. Конституциянинг 106-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритади¹.

Суд ҳокимиятининг *иккинчи белгиси* – ушбу ҳокимият мустақил ишлаб туриш шартларининг мавжуд бўлиши. Мазкур белги махсус ваколатли мустақил орган ҳисобланадиган ва судлар фаолиятини молиявий ва моддий-техника жиҳатидан таъминлаш вазифасини бажарадиган Адлия вазирлиги ҳузуридаги Суд қарорларини ижро этиш, судлар фаолиятини моддий-техника жиҳатидан ва молиявий таъминлаш департаменти ташкил этилиши орқали амалиётга татбиқ этилди. Шу билан бирга, Департамент судьяларнинг мустақиллиги ва уларнинг фақат қонунга бўйсунуши принципига қатъий риоя қилган ҳолда ўз фаолиятини амалга оширади.

Таъкидлаш жоизки, суд ҳокимиятининг вазифаларини амалга оширишнинг нисбий автономлиги тўғрисида гап юритиш лозимлиги суд ҳокимиятини молиялаштириш миқдори қонун чиқарувчи ҳокимият томонидан тасдиқланадиган бюджетда белгиланишидан ҳам кўриниб турибди.

Юқорида қайд этилганлар суд ҳокимияти учинчи белгисининг мавжуд бўлишига далолат беради: суд ҳокимиятининг “автономлиги” нисбий тусга эга бўлади.

Ҳозирги кунда мустақил ва эркин суд ҳокимиятининг мавжуд бўлиши тўғрисида гапиришга барча ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилган.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т. Ўзбекистон. 2011, -Б. 31.

Суд ҳокимиятини ҳозирги кунда қуйидаги ҳолат ҳам таърифлайди. Суд ҳокимиятига тақдим этилган қонун чиқарувчининг ўзбошимчилигини чеклаб қўйиш имконияти институционал-юридик асосга эга, мазкур асос қуйидаги икки қисмдан иборат:

1) инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг минимумини мустаҳкамлайдиган халқаро ҳужжатларни давлат томонидан ратификация қилиш ва шу орқали ушбу ҳужжатларни ҳуқуқ манбалар иерархиясининг энг юқори даражасига қўйиш;

2) судларда конституциявий назорат қилиш вазифаси пайдо бўлиши ва мазкур вазифага асосан суд ҳокимияти қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни улар конституцияга зид бўлганлиги сабабли бекор қилиш ҳуқуқига эга бўлиши.

Таъкидлаш жоизки, “истиклол йилларида мамлакатимиз инсон ҳуқуқлари бўйича 60 та асосий ҳужжатга қўшилди, БМТ томонидан бу соҳада қабул қилинган олти асосий халқаро шартнома қатнашчисига айланди”¹. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ташаббуси билан амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳоти фуқароларнинг ҳуқуқ, эркинлик ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда ҳуқуқ ва суд ҳокимиятининг бирлигини кўзда тутди. Ҳуқуқ ва суд ҳокимиятининг ўзаро алоқаси мустақил судьяларнинг фақат қонунга бўйсунганини суд ҳокимияти мустақиллигининг асосий шarti сифатида назарда тутган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 106 ва 112-моддаларида ўз аксини топган. Бу ҳолат, ўз навбатида, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш бўйича одил судловнинг ҳолислигини таъминлашга хизмат қилади.

Суд ҳокимияти институционал-юридик асосининг иккинчи қисми – судларда конституциявий назорат қилиш вазифаси пайдо бўлиши – алоҳида эътиборга эга. Таъкидлаш жоизки, суднинг ҳуқуқни қўллайдиган субъект сифатида асосий вазифаси (ва суд ҳокимияти мавжудлиги белгиси) одил судловни амалга ошириш орқали Конституция ва қонуннинг устунлигини таъминлашдир. Жамият ҳам, давлат ҳам мустақил ва холис суд йўқлигида ҳуқуқий бўла олмайди. Конституциявий назорат қилиш вазифасининг амалга оширилиши натижасида давлат суд ҳокимиятининг бошқа тармоқларига таъсир этиш, улар томонидан қабул қилинган қарорларни бекор қилиш имконига эга бўлади.

Конституциявий назорат қилиш вазифасини Конституциявий суд амалга оширади. Ушбу суд қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг ҳужжатлари Конституцияга қанчалик мослигига доир ишларни кўрганида ва хулосалар берганида фақат Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг меъёрларига риоя қилганлиги учун умумий ва хўжалик юрисдикция судларидан фарқ қилади.

Конституциявий назорат қилиш вазифасининг белгиланиши аввалда фақат суд тизими шаклида мавжуд бўлган, лекин ҳозирги кунда тўлақонли тусга эга бўлган суд ҳокимиятининг шаклланиши ҳақида гап юритишга имкон беради, чунки мазкур вазифа суд ҳокимиятга ҳокимиятнинг бошқа тармоқларига таъсир этиш бўйича айрим имкониятларни тақдим этади, давлат ҳокимиятининг тармоқларидан бирортасининг қўлида ҳокимиятнинг тўлиқ тўпланишига имкон бермайдиган ҳокимиятлар бир-бирини тийиб туриш ва мувозанатни сақлаш механизмини амалга оширишда суд ҳокимиятининг иштирокига йўл очади¹.

Юқорида келтирилган суд ҳокимиятининг умумий таърифи мазкур тушунчанинг кўп қиррали эканлигидан далолат беради. Бугунги кунгача суд ҳокимиятининг тушунчаси ва моҳияти, суд ҳокимиятининг ҳокимият тармоқларининг бўлиниши тизимида, хусусан, ҳокимиятлар бир-бирини тийиб туриш ва мувозанатни сақлаш механизмида ўрни, суд ҳокимиятини амалга оширишнинг шакллари, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда суд

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 1 майдаги “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида”ги ПФ-3994-сон Фармони. – Халқ сўзи. – 2 май. – 2008 й.

¹ Судебная власть/Под ред. И.Л.Петрухина. – М.: ООО “ТК Велби”, 2003. –Б. 20.

ҳокимиятининг роли каби масалалар кўплаб тадқиқотларнинг мазмуни сифатида хизмат қилади¹.

Суд ҳокимияти тушунчасининг айрим таърифларини келтирамиз. Масалан, Ю.А.Дмитриев ва Г.Г.Черемных суд ҳокимиятининг тушунчасига қуйидаги таъриф берадилар: ҳақиқатни аниқлашга, адолатни тиклашга ва айбдорларни жазолашга йўналтирилган ва қонунда назарда тутилган ваколатларга эга бўлган давлат ва маҳаллий органлар тизими². Бошқа олимлар суд ҳокимиятини ҳуқуқни қўллаш жараёнида юзага келадиган ва судларнинг ваколатига кирадиган масалаларни ҳал қилиш бўйича давлатнинг махсус органлари бўлган судларга тақдим этилган ваколатлар сифатида ҳамда конституциявий, фуқаролик, жиноят, маъмурий, арбитраж суд ишларини, процессуал нормаларига риоя қилган ҳолда, юритиш орқали кўрсатилган ваколатларни амалга оширувчи сифатида таърифлайдилар³. Назаримизда, суд ҳокимиятига аниқ таъриф беришга бошқа олимларга қараганда В.А.Лазарева яқинлашди. Унинг фикрига биноан, суд ҳокимияти алоҳида процессуал шаклида одил судловни амалга ошириш ва ижро учун мажбурий бўлган қарорлани қабул қилиш орқали жамиятда вужудга келган ҳуқуқий тусдаги низоларни ҳал қилиш бўйича судларга тақдим этилган махсус ваколат сифатида таърифланиши мумкин⁴.

Шундай қилиб, **суд ҳокимиятининг тушунчаси** қуйидаги иккита қисмдан иборатлиги ҳақида хулоса қилиш мумкин:

- биринчидан, ушбу ҳокимият махсус таъсис қилинган органлар – судлар томонидан амалга оширилади;

- иккинчидан, мазкур органлар фақат уларга хос бўлган ваколатлар ва таъсир чоралар қўллаш имкониятларга эга (белгиланган процессуал шаклларга қатъий риоя қилган ҳолда ҳамда процессуал ва моддий қонун меъёрларининг талабларига мувофиқ улар ваколатига киритилган ишларни ҳал қилиш бўйича тегишли ваколатлар).

Ушбу белгилар ўзаро алоқали ва ўзаро боғлиқдир, уларни бир-биридан ажратиш мумкин эмас.

Фикримизга кўра, Ўзбекистон қонунчилигида **суд ҳокимияти амалга оширилишининг қуйидаги шакллар** мустаҳкамланган:

1. Қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг ҳужжатлари Конституцияга қанчалик мослигига доир ишларни кўриш;

2. Судга қадар иш юритиш устидан назорат қилиш (эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олиш ёки қамоқда сақлаб туриш муддатини узайтириш; амнистия актини қўллаш тўғрисидаги илтимосномаларни кўриш ва б.);

3. Суд ҳужжатларининг (ҳал қилув қарори, ҳукм, ажрим, қарорларнинг) ижро этилишини таъминлашга, шунингдек, ҳақамлик судларининг ҳал қилув қарорлари бўйича ижро варақалари беришга доир ишларни кўриш;

4. Қонун ҳужжатларини қўллаш масалалари бўйича тушунтиришлар бериш;

5. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасида қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини амалга ошириш;

6. Судлар фаолиятини ташкилий жиҳатидан таъминлашда, судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этишда иштирок этиш;

7. Одил судловни амалга ошириш. Одил судлов фуқаролик, хўжалик, жиноят ишларни ҳамда маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриш ва ҳал қилиш

¹ Лазарева В.А. Судебная власть и её реализация в уголовном процессе. – Самара, 1999.; Ржевский В.А., Чепурнова Н.М. Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности. – М., 1998.; Бойков А.Д. Третья власть России. – М., 1997.; Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: Системы и принципы. – М., 2002.

² Дмитриев Ю.А., Черемных Г.Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека // Ж.Государство и право. – 1997. - № 8. – Б. 48.

³ Правоохранительные органы Российской Федерации / Под ред. В.П.Божьева. – М., 1996. – Б. 33.

⁴ Лазарева В.А. Судебная защита в уголовном процессе РФ: проблемы теории и практики. Дис. ... докт. юрид. наук. – М., 1999. – Б. 27.

орқали амалга оширилади. Суд ҳокимиятини амалга оширишнинг асосий шакли суд ишларини юритишдир, яъни тарафларнинг тенг ҳуқуқлилиги ва иш юритишнинг тортишув принципларига асосланган одил судловдир. Дарҳақиқат, одил судлов фақат шу вақтда одил судлов бўлади, қачонки у адолат талабларига жавоб берса ва ҳуқуқларнинг тикланишини таъминлай олса.

Суд ҳокимияти чиқарган ҳужжатлар (ҳал қилув қарори, ҳукм, ажрим, қарор) барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийдир ҳамда Ўзбекистон Республикасининг барча ҳудудида бажарилиши шарт (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 114-моддаси).

II боб. Мамлакатни демократлаштиришда Ўзбекистон Республикаси конституциявий судининг ҳуқуқий мақоми.

2.1. Конституциявий назорат, унинг тушунчаси ва асослари

Конституциявий назоратнинг пайдо бўлиш мезонлари сифатида конституция деб номланувчи қонунларнинг вужудга келиши ҳисобланади. Конституциявий назорат конституцияларда белгиланган нормаларни рўёбга чиқаришнинг ўзига хос қафолати бўлиши лозим¹.

Конституциявий ҳуқуқ бўйича дарсликларда бошқа ҳуқуқ манбаларига нисбатан конституциянинг олий юридик кучга эгаллиги ҳақидаги қоида конституциявий қонунийлик концепцияси асосида туриши белгиланган. Унга кўра, ҳар қандай қонун, шартнома, суд ёки давлат бошқарув органлари ҳужжатлари давлат конституциясига мос бўлиши керак. Агар давлат органлари томонидан чиқарилган норма конституцияга зид бўлса, унда ушбу норма юридик кучга эга бўлмайди ва қўлланилмаслиги лозим, чунки у ҳақиқий эмас деб топилади².

Конституциявий назоратни қайси орган амалга ошириши кераклиги масаласи ҳал этилганда эътибор қонун чиқарувчи ҳокимият органларига қаратилган эди, чунки улар конституцияни қабул қилади ва қонун ижодкорлигида ҳам муҳим роль ўйнайди. Бирок ижро этувчи органларнинг бу соҳадаги ҳаракатлари самарали деб тан олинган. Бу ҳақида айрим давлатларда уларнинг раҳбарларига, уларнинг фикрича, имзолашга тақдим этилган қонун конституция талабларига жавоб бермаса парламент томонидан қабул қилинган қонунларни имзолашни рад этиш ҳуқуқига (ушбу ҳуқуқ кўп ҳолларда ҳозирги вақтда ҳам сақланиб қолган) эга эканлиги факти ҳам далолат беради.

Конституциявий “назорат” ҳужжатнинг конституцияга мослигини текширишдан иборат. Конституция қоидаларини бузувчи қонун ёки бошқа норматив ҳужжат аниқланганда конституциявий назорат органи уни бекор қилиш ҳуқуқига эга эмас.

Конституциявий назорат – бу давлатдаги суд ва ҳуқуқни ҳимоя қилиш фаолиятининг махсус тури бўлиб, қонун ва бошқа норматив ҳужжатларнинг ушбу давлат конституциясига мос келишини текширишдан иборат. Конституциявий назорат тегишли давлат органлари (мансабдор шахслар) конституция қоидаларини бузувчи ҳужжатни аниқлаганда ўз ҳокимиятлари орқали уни бекор қилиш ҳуқуқига эга эканлигини назарда тутади.

Қонун ҳужжатларининг конституция талабларига мослигини текшириш билан кўпчилик чет эл давлатларида ташкил этилган конституциявий назорат органлари, яъни махсус давлат институтлари шуғулланади. Конституцияга зид бўлган қонун ва бошқа

¹ Конституциявий назорат пайдо бўлиши асосларининг тарихий тавсифи К.Ф.Гуценкоддан олинган. Қаранг: Правоохранительные органы. Учебник для юридических вузов и факультетов. 2-е изд, испр. и доп. – М.: Зерцало, ТЕИС, 1996. – Б.167-168, шунингдек, Конституционное право зарубежных стран в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие / Под ред. А.В.Малько. – М.: Юристъ, 2003. – Б. 46-50.

² Конституционное право зарубежных стран в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие / Под ред. А.В.Малько. – М.: Юристъ, 2003. – Б.46.

хужжатларнинг қабул қилиниши, чиқарилишига йўл қўймаслик, конституция нормаларини бузадиган бундай қонун ва бошқа хужжатлар қонуний кучга кирган бўлса уларнинг қўлланишини олдини олиш мазкур органларнинг мажбурияти саналади.

Конституцияни ҳуқуқий ҳимоялаш чора-тадбирларини турли хил органлар амалга ошириши мумкин: давлат раҳбари, парламент, прокуратура, лекин ҳозирда кўпчилик давлатларда асосий функцияси конституциявий қонунийликни ушлаб туриш ва таъминлаш бўлган суд ёки махсус квазисуд органлари ташкил этилган.

Айтиш керакки, ҳозирги тушунчадаги конституциявий назорат назарияси биринчи марта АҚШда пайдо бўлган. Чунончи, 1803 йилда федерал Олий суд давлатда қонун чиқарувчи ҳокимият органи томонидан қабул қилинадиган ҳар қандай қонунларни АҚШ Конституциясига зид деб эълон қилиш ҳуқуқига эга эканлигини тан олди. Бу эса Конституцияга зид бўлган қонунлар биринчи навбатда судлар томонидан қўлланилмаслиги кераклигини англатади. Шундай қилиб, конституциявий назоратни амалга ошириш билан давлат ҳокимиятининг учинчи ҳокимияти – ўзининг органлари бўлмиш судлар орқали суд ҳокимияти шуғуллана бошлади. Судлар қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан қилинадиган ёки қилиниши лозим бўлганларни тўлдиришни бошлади. Бошқа давлатларда бундай назоратга нисбатан муносабат дастлаб жуда вазмин эди. Бугунги кунда ёзма конституциялар мавжуд бўлган деярли барча давлатларда бундай назорат амал қилади.

Ҳозирги вақтда конституциявий назорат қуйидаги органлар томонидан амалга оширилиши мумкин:

а) *Умумий юрисдикция судлари*. АҚШ, Аргентина, Дания, Мексика, Норвегия, Японияда суд иши вужудга келиши учун асос бўлган у ёки бу қонуннинг конституцияга мослиги ҳақидаги маслала ҳар қандай инстанция суди томонидан қўйилиши мумкин. Бироқ ушбу масала бўйича яқунй қарор фақат энг юқори суд инстанцияси томонидан қабул қилиниши мумкин (масалан, АҚШ Олий суди).

Бир қатор давлатларда конституциявий назорат фақат мазкур давлатнинг энг юқори суд инстанцияси бўлмиш юқори суд томонидан амалга оширилади (масалан, Австралия, Боливия, Ҳиндистон, Ирландия, Канада, Филиппин, Швейцария, ЖАР).

б) Конституциявий назорат уларнинг асосий ёки ягона функцияси бўлган *махсус конституциявий судлар томонидан*. Бундай махсус суд органлари умумий юрисдикция судлари тизимига кирмайди. Улар парламент иштироки билан ҳам, унинг иштирокисиз ҳам ташкил этилиши мумкин (Австрия, ГФР, Италия, Испания, Туркия, Кипр, Болгария). Бундай тизим биринчи марта 1920 йилда Австрияда пайдо бўлган.

в) *Суд билан боғлиқ бўлмаган махсус орган томонидан* (масалан, Францияда таркиби президент ва парламент томонидан белгиланадиган Конституциявий кенгаш). Худди шундай тизим айрим Африка давлатлари – собиқ француз мустамлакаларида вужудга келган.

Ислом давлатларида конституциявий назорат ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Чунончи, Покистонда конституциявий назоратни амалга оширишга даъват этилган Олий суд билан бир қаторда яна иккита орган мавжуд: ислом кенгаши (ҳуқуқий актларнинг Куръонга мослигини текширади) ва шариат суди (фуқароларнинг даъволарини, шу жумладан, фуқароларга тегишли бўлган хужжатларнинг шариага зид келиши ҳақидаги даъволарни кўриб чиқади). Бундай органлар Эрон, Марокко, Малайзияда ҳам мавжуд.

Конституциявий назорат *объектлари* конституциявий ва оддий қонунлар, конституцияга тузатишлар, халқаро шартномалар, парламент ёки унинг палаталари регламентлари, ижро этувчи ҳокимият органларининг норматив-ҳуқуқий хужжатлари бўлиши мумкин.

Конституциявий назорат *субъектлари* у ёки бу норматив-ҳуқуқий хужжатнинг конституцияга мослигини текширишни талаб қилиш ҳуқуқига эга давлат органлари ва мансабдор шахслар бўлиши мумкин.

Мазмунига кўра, конституциявий назорат *формал* (қонун ва бошқа актларни қабул қилиш учун белгиланган процессуал қоидаларга риоя этилганлиги текширилади) ёки *моддий* (қонун ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мазмуни конституцияга мослиги жиҳатидан текширилади), шунингдек, *абстракт* (муайян сабабсиз тегишли ваколатга эга субъект ташаббуси билан амалга оширилади) ёки *конкрет* (муайян бир суд иши бўйича амалга оширилади) бўлиши мумкин.

Ўтказиш вақти бўйича замонавий давлатлар амалиётида кейинги ва дастлабки конституциявий назорат ажратилади.

Кейинги конституциявий назоратда қонуний кучга кирган қонун ва бошқа ҳужжатлар текширилади (АҚШ, Италияда, ГФР). Конституцияга зид деб топилган қонунлар ёки уларнинг алоҳида қисмлари расман юридик кучини йўқотади.

Дастлабки конституциявий назоратда парламент муҳокамасида бўлган қонунлар текширилади. Бошқача қилиб айтганда, бунда қонуннинг Конституцияга мослигини у кучга киргунга қадар, унинг промульгациясига қадар, яъни давлат раҳбари томонидан эълон қилингунга қадар назорат тушунилади (Швеция, Франция, Финляндия).

Конституциявий юрисдикция органи низолашилаётган ҳужжатни тўла ёки қисман конституцияга зид ёхуд уни тегишли асосий қонунга мос деб топиши мумкин.

Ўзбекистонда конституциявий назорат. Ўзбекистонда Конституциявий суд ташкил топиш тарихи 1990 йил 20 июнда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасида конституциявий назорат тўғрисида”ги Қонун билан боғлиқ. Мазкур қонун давлат органлари ва жамоат ташкилотлари ҳужжатларининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мослигини таъминлаш, шахс ва халқларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини, шунингдек, жамиятнинг демократик асосларини ҳимоя қилиш мақсадларида қабул қилинган¹.

Ўзбекистон Республикасида конституциявий назоратни Ўзбекистон Республикаси конституциявий назорат кўмитаси, Қорақалпоғистон Республикасида эса – Қорақалпоғистон Республикаси конституциявий назорат кўмитаси амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси конституциявий назорат кўмитаси сиёсат ва ҳуқуқ соҳасидаги мутахассислар орасидан раис, раис ўринбосари ва Қорақалпоғистон Республикаси вакилини қўшган ҳолда Кўмитанинг 9 аъзоси таркибида сайланар эди.

Ўзбекистон Республикаси конституциявий назорат кўмитаси раиси, раис ўринбосари, кўмита аъзолари Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан ўн йиллик муддатга сайланар эди. Ўзбекистон Республикаси конституциявий назорат кўмитаси шахсий таркиби бўйича таклифлар Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши раиси томонидан Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашига тақдим этилар эди. Ўзбекистон Республикаси халқ депутатлари умумий сонининг кўпчилик овозини олган шахс сайланган ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси конституциявий назорат кўмитаси фаолиятининг изчиллигини таъминлаш мақсидида унинг таркиби ҳар беш йилда яримига янгиланар эди.

Янги сайланган Кўмита аъзолари улар сайланган кундан бошлаб ўз вазифасини бажаришга киришар эди.

Ўзбекистон Республикаси конституциявий назорат кўмитаси Ўзбекистон Республикаси Конституциясига: Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши муҳокамасига киритилган қонун ва бошқа ҳужжатлар лойиҳалари; Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан қабул қилинган қонун ва бошқа ҳужжатлар; Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси мослигини текшириш масалаларини кўриб чиқар эди.

Ўзбекистон Республикаси конституциявий назорат кўмитаси Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси қонунларига:

- Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари;

---

¹ Рустамбаев М.Х., Тухташева У.А. Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар: Дарслик. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2011. –Б. 424.

- Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши раиси қарор ва фамойишлари;
- Қорақалпоғистон Республикаси қонунлари;
- маҳаллий Халқ депутатлари кенгашларининг қарорлари;
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Кенгаши қарор ва фармойишлари;
- ратификация ёки тасдиқлашга тақдим этилган Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномавий ва бошқа мажбуриятлари;
- Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми раҳбарий тушунтиришлари;
- норматив тусга эга бўлган Ўзбекистон Республикаси Бош давлат арбитражи ҳужжатлари, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Конституциясига асосан устидан прокурор назорати амалга оширилмаган бошқа давлат органлари ва жамоат ташкилотларининг норматив ҳуқуқий ҳужжатлари мос келиши устидан назоратни амалга оширад эди.

Ўзбекистон Республикаси конституциявий назорат қўмитаси назорат функциялари ҳукмлар ва бошқа суд қарорлари, тергов, прокуратура, фуқаролик, жиноят, маъмурий ва арбитраж ишлар бўйича давлат арбитражи органларининг қарорлари учун амал қилмайди.

Ўзбекистон Республикаси конституциявий назорат қўмитаси:

1) Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши топшириғи асосида – Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши муҳокамасига киритилган Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва бошқа ҳужжатлар лойиҳалари бўйича;

2) Ўзбекистон Республикаси халқ депутатлари умумий сонининг бешдан бир қисмидан кам бўлмаган депутатлар, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаш Раиси, Қорақалпоғистон Республикаси Олий Кенгаши Раиси таклифлари асосида – Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва бошқа ҳужжатлар бўйича;

3) Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши топшириғи асосида – Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари бўйича;

4) Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаш Раиси, Қорақалпоғистон Республикаси Олий Кенгаши Раиси таклифлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши топшириғи асосида – Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси ва Қорақалпоғистон Республикаси қонунлари бўйича;

5) Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши топшириғи, Ўзбекистон Республикаси халқ депутатлари умумий сонининг бешдан бир қисмидан кам бўлмаган депутатлар, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаш Раиси, Қорақалпоғистон Республикаси Олий Кенгаши Раиси таклифлари асосида – Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Кенгаши қарорлари ва фармойишлари, Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномавий ва бошқа мажбуриятлари бўйича;

6) Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши топшириғи, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаш Раиси, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг доимий комиссиялари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, Қорақалпоғистон Республикаси Олий Кенгаши, Ўзбекистон Республикаси халқ назорати қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Ўзбекистон Республикаси Прокурори, Ўзбекистон Республикаси Бош давлат арбитражи, жамоат ташкилотлари ва Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси республика даражасидаги органлари таклифлари асосида – Ўзбекистон Республикаси Конституциясига асосан устидан прокурор назорати амалга оширилмаган бошқа давлат органлари ва жамоат ташкилотларининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари бўйича киритилган масалаларни кўриб чиқар эди¹.

2.2. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, унинг ваколатлари

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. – Т.: 1990 й., 16-18-сон, – 289-модда.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди – Ўзбекистон тарихида биринчи суд томонидан амалга ошириладиган конституциявий назорат органидир. Айтиб ўтилганидек, ундан олдин 1990 йил 24 мартда Ўзбекистон Олий Кенгашининг биринчи сессиясида таъсис этилган Конституциявий назорат кўмитаси фаолият кўрсатган. Конституциявий суднинг ташкил этилиши Ўзбекистон Республикаси Конституцияси муқаддимасида эълон қилинган инсонпарвар ҳуқуқий демократик давлат барпо этиш мақсадини кўзлайди.

1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Конституция биринчи бор Конституциявий суд ваколатлари, уни ташкил этиш ва фаолият тартибини белгилаб берди. Чунончи, мазкур масалалар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 107-109 моддаларида тартибга солинган.

Конституциянинг 107-моддасида суд тизими тузилиши Конституциявий суддан бошланган¹.

Конституциянинг 108-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг ҳужжатлари Конституцияга қанчалик мослигига доир ишларни кўради ва шу орқали Конституциявий суд фаолиятининг асосларини аниқлайди.

Конституциянинг 109-моддаси Конституциявий суд ваколатлари ва унинг фаолияти мазмунини ҳақида умумий тасаввурни мустаҳкамлайди.

Кейинги қонунчилик манбаи – 1993 йил 6 майда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонун Конституциявий судни ташкил этиш ва унинг фаолиятини тартибга солувчи биринчи махсус қонун бўлди.

Амалга ошириалётган суд-ҳуқуқ ислохоти давомида 1995 йил 30 августда “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг янги Қонуни қабул қилинди. Ушбу қонун Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг ҳужжатлари Конституцияга қанчалик мослигига доир ишларни кўрадиган суд ҳокимияти органи ҳисобланишини белгилайди.

Ўша йилнинг декабрь ойида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судини сайлади. Унинг ваколати ва қундалик фаолияти энг муҳим конституциявий принциплардан бири бўлган суд ҳокимиятининг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан мустақиллигини ўзида намоён этади. 1996 йил июль ойида Регламент кўринишида Конституциявий суднинг процессуал кодекси қабул қилинди².

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди Ўзбекистон Республикаси Президенти тақдимномасига биноан, Олий Мажлис Сенати томонидан 5 йиллик муддатга сайланади (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 80-моддаси). Қонун судьяликка номзодларга юқори талаблар қўйишини қайд этиб ўтиш лозим. Конституциянинг 108-моддасига асосан Конституциявий суд сиёсат ва ҳуқуқ соҳасидаги мутахассислар орасидан – Конституциявий суд раиси, раис ўринбосари ва судьяларидан, шу жумладан, Қорақалпоғистон Республикасининг вакилидан иборат таркибда сайланади. “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонуннинг 12-моддасига кўра сиёсат ва ҳуқуқ соҳаси мутахассислари бўлган, юксак маънавий фазилатли ва зарур малакали Ўзбекистон Республикаси фуқароси Конституциявий суднинг судьяси этиб сайланиши мумкин.

Конституциявий суднинг ҳар бир судьяси яқка тартибда сайланади. Олий Мажлис Сенати аъзолари умумий сонининг кўпчилики овозини олган шахс сайланган ҳисобланади. Судья Конституциявий суд таркибидан чиқиб кетган тақдирда Олий Мажлиснинг Сенати қонунда белгиланган тартибда бошқа шахсни сайлайди. Конституциявий суд таркибидан камида тўрт киши сайланган тақдирда суд ўз фаолиятини бошлашга ҳақлидир.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т. Ўзбекистон. 2011. –Б. 31.

² Мазкур ҳужжат эскирган. Амалдаги Регламент 2004 йил 30 январда Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 1-сон қарори билан тасдиқланган.

“Конституциявий суд таркибида етти нафар судья мавжуд: раис, унинг ўринбосари, Қорақалпоғистон Республикасидан судьяни кўшган ҳолда беш нафар суд аъзоси”¹.

Чет эл давлатларида конституциявий судларнинг (кенгашларнинг) таркибий сони одатда унчалик кўп эмас: Мальтада – 3 нафар, Молдовада – 6, Франция, Руминия, Словения, Македония, Монголияда – 9, Словакия, Чехияда - 10, Бразилия, Хорватия, Венгрияда – 11, Испания, Болгария, Польша, Бельгия, Эронда – 12, Португалия, Грецияда – 13, Австрияда – 14, Италияда – 15, Германияда – 16 нафар суд аъзоси мавжуд. Кўриб турганимиздек, тегишли давлат аҳолиси сони билан ҳеч қандай боғланишлар йўқ, худди шунингдек, судьяларнинг, албатта, тоқ сонига эришиш ҳам кўзга ташланмайди.

Конституциявий суднинг судьяларига Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан Олий малака ёки Биринчи малака даражалари берилади. Биринчи бор Конституциявий суднинг судьяси этиб сайланган шахс мазмуни қонун билан белгиланган қасамд қилади (“Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонуннинг 13-моддаси). Конституциявий суднинг судьяларини Ўзбекистон Республикаси Президенти қасамд қилдиради.

Судьяликка номзодларга айтиб ўтилган талаблардан ташқари, қонун Конституциявий суд судьялиги билан бир вақтда шуғулланиб бўлмайдиган фаолият ва ҳаракатларни ҳам белгилаб қўйган. Хусусан, Конституциявий суднинг судьяси вазифаларини бажарган вақтда депутатлик мандатига эга бўлиш, сиёсий партияларга ва ҳаракатларга аъзолик, ҳақ тўланадиган бошқа лавозимни эгаллаш мумкин эмас. Шунингдек судья ҳимоя ёки вакилликни (судда, хўжалик судида ва бошқа органларда қонуний вакиллик ҳоллари бундан мустасно) амалга ошириш, бирор бир шахсларга ҳуқуқларни қўлга киритиш ва мажбуриятлардан озод этиш билан боғлиқ ҳомийлик қилиш ҳуқуқига эга эмас. Кўрсатилган чекланишлар судьяларнинг ҳуқуқий позициялар “тозалигини” таъминлашга қаратилган. Бу аслида ишларни ҳал этиш ва ҳулосалар беришда корпоратив ёки шахсий манфаатлар устунлигидан ёки Олий Мажлис депутатлари, сиёсий раҳбарлар ва бошқалар (лекин судьялар эмас) амал қилиши мумкин бўлган амалий мақсадга мувофиқлик мулоҳазаларидан кафолатлардир.

Конституциявий суд шаъни Кодекси барча Конституциявий суд судьялари учун мажбурий бўлган ахлоқий характерга эга қоидаларни ўрнатади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 107-моддасига асосан Конституциявий суд 5 йиллик муддатга сайланади. Конституциявий суд доимий фаолият кўрсатувчи орган ҳисобланади. Унинг ваколатлари қонун билан белгиланган тартиб ва асосларга кўра тугатилиши ёки тўхтатилиши мумкин.

Конституциявий суд фаолияти тартиби унинг Регламенти билан белгиланади, унда: суд мажлисларида ишларни кўриб чиқиш навбатини аниқлаш тартиби; мажлисдаги интизом ва одобининг айрим қоидалари; судда иш юритишнинг хусусиятлари; суд девони ходимларига қўйиладиган талаблар; Конституциявий суд ички фаолиятига доир бошқа масалалар ўз аксини топган.

Шундай қилиб, Конституциявий суд нима билан шуғулланади? Умумий ва хўжалик юрисдикция судларидан фарқли равишда Конституциявий суд Конституциянинг 109-моддаси ва “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонуннинг 1-моддаси талабларига асосан ўз фаолиятини қуйидаги йўналишларда амалга оширади:

- Ўзбекистон Республикаси қонунларининг ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари қарорларининг, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонларининг, ҳукумат ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорларининг, Ўзбекистон Республикаси давлатлараро шартномавий ва бошқа мажбуриятларининг Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мослигини аниқлайди;

¹ Рустамбаев М.Х., Тухташева У.А. Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар: Дарслик. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2011. –Б. 427.

- Қорақалпоғистон Республикасининг Конституцияси Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, Қорақалпоғистон Республикасининг қонунлари Ўзбекистон Республикасининг қонунларига мувофиқлиги тўғрисида хулоса беради;

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг нормаларига шарҳ беради;

- Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари билан ўзининг ваколатлари доирасига киритилган бошқа ишларни кўриб чиқади.

Масалаларни кўриб чиқишда Конституциявий суд норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ҳамда Ўзбекистон Республикаси давлатлараро шартномавий ва бошқа мажбуриятларни Конституцияга мослиги презумпциясидан келиб чиқади.

Бунда “Конституцияга мослиги” тушунчаси текширилаётган қонун матни бўйича ёки ўзининг мазмуни бўйича Конституцияда белгиланган қоидаларни такрорлаши кераклигини аниқлаш назарда тутилган. Қонун доимо Конституцияда назарда тутилмаган янгиликларни ўз ичига олади; у Конституция нормаларини тўлдирди ва ривожлантиради. Шунинг учун “Конституцияга мослиги” тушунчаси остида қонунда Конституция қоидаларига зид келадиган нормалар йўқлигини аниқлади. Аслини олганда гап қонуннинг Конституцияга мослигини аниқлаш мақсадида текшириш ҳақида бориши керак. Конституциявий суд қонунни Конституция нормаларига зид деб топиши мумкин. Бундай қонунни бекор қилиш ва ўзгартиш, янги ҳуқуқий нормалар яратиш қонун чиқарувчи орган томонидан амалга оширилади. Кўриб турганимиздек, Конституциявий суднинг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг ҳужжатлари Конституцияга қанчалик мослигига доир ишларни кўриб чиқиш фаолияти Конституция нормаларига шарҳлар бериш билан чамбарчас боғлиқ. Конституция нормаларига шарҳлар бериш орқали конституциявий нормаларнинг маъноси ва мазмунини тушунишда яхлитлик ва барқарорликка эришилади, чунки улар ҳуқуқий давлатнинг асосини ташкил этади ва бевосита қўлланилади.

Бундан ташқари, Конституциявий суд Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 83-моддасига биноан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига қонунчилик ташаббуси билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга¹.

Конституциявий суд конституциявий назорат ваколатини амалга оширишда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияга мослигини ўз ташаббуси билан (Конституциявий суднинг уч нафардан кам бўлмаган судьяси ташаббуси билан) текширишни кўзғатиши мумкин.

Ишларни кўриб чиқиш учун сабаб Конституциявий судга талаб, илтимоснома ёки шикоят шаклида мурожаат қилиниши саналади. Ишни кўриб чиқиш учун асос эса қонуннинг (Конституциявий суд томонидан Конституцияга мослиги текшириб бўладиган бошқа ҳужжат) Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мослиги ҳақидаги масалада пайдо бўлган номаълумлик ёки Конституция қоидаларини тушунишда пайдо бўлган номаълумлик ва қонунда кўрсатилган бошқа асослар бўлиши мумкин.

Ўтган йиллар мобайнида Конституциявий суд фаолиятининг асосий мазмуни:

- қонунларни, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонларини, Вазирлар Маҳкамаси қарорларини, вазирликлар, марказий идоралар, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳокимларининг норматив-ҳуқуқий ва бошқа ҳужжатларини уларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мослигини текшириш мақсадида доимий ўрганиш;

- халқаро шартномалар ва келишувларнинг уларни Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилиш мумкинлигини аниқлаш мақсадида ўрганиш;

- қонунчиликни такомиллаштириш масалалари бўйича Олий Мажлисга таклифлар тайёрлаш ва киритиш;

- қонун лойиҳаларини ўрганиш ва улар бўйича мулоҳазалар бериш;

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т. Ўзбекистон. 2011. –Б. 20

- Конституция ва қонун нормаларига шарҳлар бериш, уларни нотўғри тушуниш ва қўллаш ҳолатларини бартараф этиш;
- жамиятда ҳуқуқий маданиятни оширишда иштирок этиш;
- чет эл конституциявий судлари ва уларни ўрнини босувчи давлат органлари фаолияти ҳақидаги маълумотларни ўрганиш ва ижобий қўллаш бўлди.

Охириги йилларда Конституциявий суд томонидан хусусий тадбиркорлар, банк омонатчиларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлган масалалар кўриб чиқилган. Қонунчилик ташаббуси ҳуқуқидан фойдаланган ҳолда Конституциявий суд Олий Мажлисга маъмурий, жиноят, фуқаролик, меҳнат, жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш масалалари бўйича таклифлар киритган.

Конституциявий судга келиб тушадиган кўп сонли давлат органларининг талаб ва аризалари, фуқаро ва юридик шахсларнинг шикоятлари бозор иқтисодиёти, ягона иқтисодий майдонни ташкил топиш жараёнининг қийинчиликлари ва қарама-қаршиликлари билан боғлиқ.

Чунончи, «Eholding» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси Кузатувчи кенгаши Конституциявий судга йўллаган мурожаатида солиқ органлари томонидан солиқ қонун ҳужжатлари нормаларининг бир хилда талқин этилмаётганлиги натижасида солиқ солиш масалаларида юзага келаётган қийинчиликлар муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 208-моддаси 35-бандига шарҳ беришни сўраган.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси 208-модда 35-бандининг рус тилидаги матнига асосан қўшилган қиймат солиғидан “китоб маҳсулотлари, мактаб ўқув қуроллари ва кўргазмали қўлланмаларнинг, дори воситалари ва тиббиёт буюмларининг улгуржи реализация қилиниши” озод этилади.

Ушбу банднинг ўзбек тилидаги матнида рус тилидаги “оптовая реализация” сўзлари “улгуржи савдо” (оптовая торговля) деб белгиланган. Шундай қилиб, қўшилган қиймат солиғидан ўзбек тилидаги матнга асосан “улгуржи савдо” озод этилса, рус тилидаги матнга асосан эса “улгуржи реализация қилиш” озод этилмоқда.

Конституциявий суд Солиқ кодекси нормаларини таҳлил қилиб, Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 22-моддасида “реализация қилиш” ва “савдо фаолияти” тушунчаларига таъриф берилганлигини аниқлаган. Унга мувофиқ:

- реализация қилиш – сотиш, айирбошлаш, беғараз бериш мақсадида товарларни жўнатиш (топшириш), ишларни бажариш ва хизматлар кўрсатиш, шунингдек, гаровга қўйилган товарларга бўлган мулк ҳуқуқини гаровга қўювчи томонидан гаровга олувчига топшириш;

- савдо фаолияти – қайта сотиш мақсадида олинган товарларни сотишга доир фаолият.

“Улгуржи реализация қилиш” тушунчаси “улгуржи савдо” тушунчасидан кенгрок бўлиб, ўз ичига улгуржи савдо, шунингдек, ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотларни етказиб бериш, айирбошлаш, беғараз бериш ва бошқаларни қамраб олади.

Мазкур иш бўйича қарор қабул қилишда Конституциявий суд қуйидагиларга асосланган:

- Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддасига мувофиқ, фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар;

- Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддаси иккинчи қисмига мувофиқ, имтиёзлар фақат қонун билан белгиланиб қўйилади ва ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши лозим.

- Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади.

Конституциявий суд Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси 208-моддаси 35-бандининг ўзбек ва рус тиллари матнларидаги мавжуд номувофиқлик унинг амалда қўлланилишида хатоликларга олиб келаётганлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси

Конституцияси ва қонунларининг юқорида кўрсатилган нормаларига риоя этилиши лозимлиги Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 208-моддаси 35-бандининг ўзбекча матнига ўзгартиш киритиш заруратини келтириб чиқаради, деб ҳисоблайди. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси 208-моддаси 35-бандининг ўзбекча матнидаги “савдоси” сўзи “реализация қилиниши” сўзлари билан алмаштирилиши лозим. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 2008 йил 1 январгача амалда бўлган таҳририда ҳам айнан шу ҳолатни ўзида акс этган 71-модда 32-бандининг ўзбек тилидаги матнида “реализация қилиш” атамаси қўлланилган¹.

Баён қилинганларга асосланиб ва “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 10-, 25-, 26-, 27-моддаларига, “Қонунлар лойиҳаларини тайёрлаш ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига киритиш тартиби тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 5-, 26-моддаларига амал қилган ҳолда, Конституциявий суд Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси 208-моддаси 35-бандининг ўзбек ва рус тилларидаги матнларини ўзаро мувофиқлаштириш мақсадида “Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси 208-моддаси 35-бандининг ўзбек тилидаги матнига ўзгартиш киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни лойиҳаси қонунчилик ташаббуси тартибида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига киритишга қарор қилди¹.

Бошқа ҳолатда Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди “Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 192-моддасига ўзгартиш киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни лойиҳасини Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига киритиш ҳақидаги ишни очик мажлисда кўриб чиқди. Масала “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 19-моддасига мувофиқ “Ўзбекистон ҳаво йўллари” миллий авиакомпанияси Бош директори В. Тянининг Конституциявий судга мурожаати муносабати билан судьялар У. Бозоров, Г. Пиржанов ва С. Ҳақимованинг ташаббуси билан киритилди.

“Ўзбекистон ҳаво йўллари” миллий авиакомпанияси Бош директори В. Тянининг Конституциявий судга йўллаган мурожаатида боқувчининг вафот этганлиги муносабати билан зарарни тўлаш тартибини белгиловчи Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1009-моддаси ва Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 192-моддаси нормаларининг бир хилда эмаслигини таъкидлаб, ушбу нормаларнинг қайси бири амалиётда қўлланилиши лозимлиги юзасидан тушунтириш беришни сўраган.

Ишни кўриб чиқиш давомида Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси ва Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг боқувчининг ўлими муносабати билан зарарни тўлаш тартибини белгиловчи нормаларида фарқ мавжудлигини аниқлади ва бу ҳолат ушбу нормаларнинг амалиётда қўлланилишида жиддий қийинчиликларга олиб келади деган хулосага келди.

Конституциявий суд Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг юқорида кўрсатилган нормаларига риоя этилиши Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси 192-моддасининг нормаларини Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 1009-моддасининг нормаларига мувофиқлаштириш заруратини келтириб чиқаришини ўз қарорида кўрсатди. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 192-моддасига ўқувнинг кундузги шаклида таълим олаётган шахсларнинг улар йигирма уч ёшга етгунга қадар боқувчининг ўлими муносабати билан зарарни тўлаш ҳуқуқини назарда тутувчи ўзгартиш киритиш лозим.

¹ Рустамбаев М.Х., Тухташева У.А. Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар: Дарслик. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2011. –Б. 430.

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 2009 йил 5 февралдаги қарори // “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2009 й., 6-сон, 54-модда.

Конституциявий суд ўз қарори билан Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси 192-моддасининг бешинчи қисмини Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 1009-моддасининг учинчи қисмига мувофиқлаштириш мақсадида “Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 192-моддасига ўзгартиш киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни лойиҳаси қонунчилик ташаббуси тартибида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига киритишга қарор қилди¹.

Фуқаролар мурожаатлари борасидаги иш Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 2004 йил 30 январдаги 6-сон қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг фуқаролар мурожаатлари билан ишлаш тартиби тўғрисидаги Низом асосида амалга оширилишини айтиб ўтиш лозим.

Низом фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига мурожаатларини (ариза, шикоят в таклифлар) кўриб чиқиш тартибини белгилайди. Низомда Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди фуқаролар мурожаатлари билан ишлашда Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги ва “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига амал қилиши белгиланган.

Низомда фуқароларнинг Конституциявий судга мурожаатлари билан ишлаш тартибини умумий қоидалари назарда тутилган, кўриб чиқиш Конституциявий суднинг ваколатига кирадиган фуқаролар мурожаатлари билан ишлаш ва Конституциявий суднинг ваколатига кирмайдиган фуқаролар мурожаатлари билан ишлаш тартиблари ажратилган.

Конституциявий судга келиб тушган мурожаатлар Конституциявий суднинг махсус китоб ва карточкаларида рўйхатга олинади ҳамда кўриб чиқиш ва бажарувчиларни аниқлаш учун Конституциявий суд раисига, унинг йўқлигида эса – Конституциявий суд раиси ўринбосарига тақдим этилиши умумий қоидаларда белгиланган.

Фуқаролар мурожаатлари Конституциявий суд судьялари, катта мутахассислари ва мутахассислари томонидан кўриб чиқилади, мурожаатлар бўйича тайёрланган жавоб хатлар матнлари маъқулланганидан кейин Конституциявий суд раиси томонидан, унинг йўқлигида эса – Конституциявий суд раиси ўринбосари томонидан имзоланади ва тегишли манзилга йўллаш учун 1-тоифали котиб-иш юритувчига берилади. Мурожаатлар бўйича тайёрланган жавоб хатнинг иккинчи нусхасига бурчагида санани кўрсатган ҳолда бажарувчи имзо чекади.

Конституциявий судда ҳал этилиши унинг ваколатларига кирадиган “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 1-моддасида белгиланган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мурожаатлари бевосита ўрганилади. Улар қуйидаги мазмунга эга бўлиши лозим:

а) Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган, қонунлар ёки Олий Мажлис палаталари қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорлари қабул қилиниши, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси давлатлараро шартнома ва бошқа мажбуриятларни олиниши натижасида ўрнатилган ўз ҳуқуқ, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги ҳақида;

б) Қорақалпоғистон Республикасининг Конституцияси Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, Қорақалпоғистон Республикасининг қонунлари Ўзбекистон Республикасининг қонунларига мувофиқ эмаслиги ҳақида;

в) Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари нормаларига шарҳлар бериш ҳақида.

Фуқароларнинг мурожаатлари билан боғлиқ ишни ташкил этиш Конституциявий суд котибияти мудири томонидан амалга оширилади.

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 2008 йил 15 октябрдаги қарори // “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2008 й., 44-45-сон, 446-модда.

Кўриб чиқиш - Конституциявий суднинг ваколатига кирадиган фуқаролар муурожаатлари билан ишлаш тартиби. Агар Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига йўлланган фуқаролар муурожаатларида Низомнинг I бўлими 1.5-бандида кўрсатилган мазмунга эга бўлган маълумотлар ёки талаблар акс эттирилган бўлса, улар Конституциявий суд Раиси ёки Раисининг ўринбосари топшириғига мувофиқ, масалани Конституциявий суд кўриб чиқиши учун тайёрлаш ва киритиш мақсадида, Конституциявий суднинг судьялари томонидан ўрганиб чиқилиши лозим.

Муурожаатни Конституциявий судда кўриб чиқиш зарурати тан олинганда бу ҳақда 10-кунлик муддат ичида муаллиф хабардор қилинади.

“Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 20-моддасига биноан, Конституциявий судда тегишли материал олинган пайтдан бошлаб кечи билан уч ой ичида кўриб чиқилаётган масала юзасидан қарор қабул қилинади.

Конституциявий суд ваколатига кирадиган масалаларни ўз ичига олган фуқаролар муурожаатини ўрганиб чиқаётган Конституциявий суд судьяси қуйидагиларга ҳақли:

- муурожаат йўллаган фуқарони кўриб чиқиладиган масалага аниқлик киритиш ва қўшимча маълумотлар олиш учун чақиритиш;

- Конституцияга қанчалик мослиги шубҳа остига олинаётган қонун ҳужжатининг ижро этилиши амалиётини таҳлил қилиш;

- Конституцияга мослиги шубҳа остига олинаётган қонун ҳужжати ижросини таъминлаётган тегишли ваколатга эга ташкилот вакиллари таклиф этиш;

- тегишли органлар ва мансабдор шахслардан кўриб чиқиладиган иш бўйича керакли қўшимча маълумотларни талаб қилиш.

Ўрганиб чиқилган муурожаат тўғрисида хулоса Конституциявий суд судьяси томонидан Конституциявий суд мажлисига киритиш учун тайёрланади ва Конституциявий суд раисига ёки унинг ўринбосарига тақдим этилади.

Ушбу иш бўйича судьянинг хулосаси Конституциявий суд икки ёки ундан ортиқ судьяси томонидан маъқулланиши “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 19-моддасига биноан, Конституциявий суд мажлисига кўриш учун киритилиши мумкин.

Кўриб чиқиш - Конституциявий суднинг ваколатига кирмайдиган фуқаролар муурожаатлари билан ишлаш тартиби. Кўриб чиқиш Конституциявий суднинг ваколатига кирмайдиган фуқаролар муурожаатлари билан ишлаш тартиби “Фуқароларнинг муурожаатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни талаблари асосида амалга оширилади.

Агар Конституциявий судга келиб тушган фуқаролар муурожаатларида бошқа давлат органлари, давлат ва нодавлат ташкилотлари ваколати доирасига кирувчи масалалар қўйилган бўлса, муурожаат Конституциявий суд раҳбарияти билан келишган ҳолда 5 кунлик муддат ичида уни кўриб чиқиш топширилган аппарат ходими ёки судья томонидан имзоланади ва тегишлилиги бўйича йўлланади, бу ҳақда муаллиф хабардор қилинади.

Низомда муурожаатларни бошқа давлат органларида кўриб чиқиш учун ёки қарори ёки ҳаракати устидан шиоят қилинган давлат органлари ёки мансабдор шахсларига асоссиз йўллаш ман этилганлиги белгиланган. Агар тегишли муассаса ёки органларга муурожаатни йўллаш учун етарли асослар мавжуд бўлмаса, бундай муурожаат 5 кунлик муддат ичида асосланган тушунтириш хати билан фуқарога қайтарилади.

Айтиш керакки, Конституциявий суд девонида фуқаролар муурожаатлари ҳисоби юритилади. Муурожаатларни ўрганиш натижалари бўйича Конституциявий суднинг йиллик ва ярим йиллик мажлисига ёзма ҳисобот тақдим этилади. Муурожаатлар борасидаги иш тўғрисидаги ҳисоботда қуйидаги маълумотлар кўрсатилган бўлиши лозим:

- фуқаролар ўз муурожаатларида қандай мазмундаги муаммоларга кўпроқ эътибор қаратишади;

- кўпчилик мурожаат муаллифлари аҳолининг қайси тоифасига киради;
- мурожаатларда қайси органлар ва мансабдор шахсларнинг ҳаракатлари кўпроқ шикоят қилинади;

- мурожаатларда давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг ҳаракатлари Конституцияга зид эканлигини тасдиқловчи далиллар мавжудлиги.

Юқорида баён этилганлар билан бир қаторда ёзма хулосада фуқароларни Конституциявий судга мурожаат қилишга мажбур этган бошқа ҳолатлар ҳам кўрсатилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судида фуқароларни қабул қилиш “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 8-моддаси асосида амалга оширилади.

Ўзбекистоннинг конституциявий назоратнинг европа моделини қабул қилиши республика Конституциявий суди халқаро алоқалари йўналишини белгилайди. Германия Федератив Республикасининг Федерал конституциявий суди, Франциянинг Конституциявий кенгаши, Польшанинг Конституциявий трибунали, Чехия, Словакия, Россия, Украина, Арманистон, Грузия, Азэрбойжон ва бошқа давлатларнинг конституциявий судлари билан ҳамкорлик йўлга қўйилган. 1999 йилда Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди Европа Конституциявий судлар Конференциясининг доимий кузатувчиси мақомини олди. Кўп чет эл давлатлари Конституциявий судлари делегациялари Ўзбекистон Конституциявий судига ташриф буюришади¹.

Буларнинг ҳаммаси Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди конституция ва унинг устуворлигини, фуқароларнинг ҳуқуқ в эркинликларини ҳимоя қилиш органи сифатида ўз ўрнини топганидан далолат беради.

2.3. Конституциявий суд фаолиятининг асосий принциплари

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судини ташкил этиш ва фаолияти принциплари бошқа судлар фаолиятини ташкил этиш асосига қўйилган одил судловнинг демократик принциплари билан кўп ўхшаш жиҳатларга эга. Шу билан бирга, Конституциявий суд фаолияти (вазифалари) ўзига хослигидан келиб чиққан ҳолда бир қатор хусусиятлар ҳам мавжуд. Бу “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонуннинг 1-моддаси учинчи қисмига биноан, Конституциявий суд фақат Ўзбекистон Республикаси Конституциясига амал қилган ҳолда ишларни ҳал этиши ва хулосалар бериши билан шартланган.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди ўз ваколатларини амалга ошириш давомида ҳар қандай қонун талаблари билан эмас, балки Конституция ва “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонун талабларига амал қилади.

Умумий юрисдикция судлари ва хўжалик судлари фаолиятини ташкил этишга хос бошқа принципларнинг йўқлиги, Конституциявий суд одил судловни эмас, юқорида айтиб ўтилганидек, конституциявий назоратни амалга ошириши билан тушунилади. Конституциявий суд фаолияти принципларини кўриб чиқамиз.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига содиқлик принципи. Судья ўзининг фаолияти ва ҳулқи билан мансабдор шахсларда ва фуқароларда Конституцияга ҳурмат муносабатиини шакллантиришга кўмаклашиши ва қонунга итоаткорлик намунаси бўлиши керак. Судья ҳар доим ва ҳамма жойда ўзини шундай тутиши керакки, жамиятда Конституциявий суд ҳолислиги ва мустақиллигига ишонч тўғдириши лозим.

Мустақиллик принципи. “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонуннинг 5-моддасида Конституциявий суд ҳамда унинг судьялари ўз фаолиятларида мустақил ва фақат Ўзбекистон Республикаси Конституциясига бўйсунити белгилаб қўйилган.

---

¹ Рустамбаев М.Х., Тухташева У.А. Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар: Дарслик. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2011. –Б. 436.

Конституциявий суднинг судьялари қарор қабул қилар эканлар, амалий мақсадга мувофиқлик мулоҳазалари, сиёсий мойиллигидан ва бошқа ташқи таъсирлардан холи бўлган ўз ҳуқуқий нуқтаи назарларини ифодалайдилар.

Конституциявий суднинг фаолиятига аралашинишга йўл қўйилмайди ва бундай аралашиниш қонунга биноан, жавобгарликка тортишга сабаб бўлади.

Конституциявий суднинг мустақиллиги Конституциявий суд аъзоларининг сайлаш ва вазифасидан озод этишнинг қонунда белгиланган тартиби, судьяларнинг дахлсизлиги, суд ваколатларига кирадиган иш ва масалаларни ҳал этишнинг юридик процедуралари, қарор қабул қилишда судьяларнинг маслаҳатлашуви, Конституциявий судга ҳурматсизлик ёки унинг фаолиятига аралашганлик учун жавобгарлик, Конституциявий суд фаолиятининг зарур ташкилий-техник шароитларини яратиш, шунингдек, судьяларнинг моддий ва ижтимоий таъминоти билан таъминланади.

“Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонуни бир-бирига боғлиқ бўлган Конституциявий суд ва унинг судьялари мустақиллиги кафолатларини назарда тутди. Конституциявий суд судьялари, худди суднинг ўзи сингари ҳеч қандай давлат ва жамоат органлари, сиёсий партия ва ҳаракатлар, давлат, жамоат ва бошқа корхона, муассаса ва ташкилотлар, мансабдор шахслар, давлат тузилмалари, ҳудудлари, ижтимоий гуруҳлари вакиллари бўла олмайди.

Конституциявий суд судьялари уларнинг хоҳиш-истаклари эркинлигига ташқи таъсирни истисно қиладиган шароитларда ишларни ҳал этади ва ҳулосалар беради. Улар у ёки бу давлат ва жамоат органлари, мансабдор шахслардан кўрсатмалар сўрамаслиги ва олмаслиги лозим. Суд қарорларига келадиган бўлсак, улар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси аниқ мазмунига мувофиқ, амалий мақсадга мувофиқлик мулоҳазалари ва сиёсий мойиллигидан холи бўлган судьяларнинг ҳуқуқий нуқтаи назарларини ифодалайди.

Шунингдек, Конституциявий суд фаолиятига ҳам ҳеч қандай аралашинишга йўл қўймаслик лозим. Бундай аралашинишга йўл қўйилган ҳоллар қонун билан белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади.

Конституциявий суднинг судьяси ўз ваколатлари даврида алмаштирилмаслиги ҳам уларнинг мустақиллиги кафолатидир. Судьянинг ваколатлари қонунда белгиланган тартиб ҳамда асослардан ўзга тарзда тугатилиши ёки тўхтатилиши мумкин эмас (17-, 18-моддалар). “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонун Конституциявий суд судьяси ваколатларини тўхтатиш ва муддатидан илгари тугатиш асосларини батафсил тартибга солади. Қонуннинг 16-моддаси Конституциявий суд судьясининг жиноий ва маъмурий юрисдикциядан дахлсизлигини (иммунитетини) белгилайди.

Конституциявий суднинг судьяси Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг розилигисиз жиноий ва маъмурий жавобгарликка тортилиши, шунингдек, ҳибсга олиниши мумкин эмаслиги қонунда алоҳида белгиланган. Конституциявий суднинг судьясига нисбатан жиноий иш фақат Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан қўзғатилиши мумкин. Конституциявий суд судьясини мажбурий келтириш, ушлаб туриш, худди шунингдек, шахсий ашёлари, юки, транспорти, турар жойи ёки хизмат биносини кўздан кечириш мумкин эмас.

Коллегиаллик принципи. “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонуннинг 6-моддасида Конституциявий судда ишларни кўриб чиқиш ва қарорлар қабул қилиш камида тўрт судьядан иборат таркибда коллегиал амалга оширилиши белгиланган. Қарор фақат суд мажлисида ишни кўриб чиқишда иштирок этган судьялар томонидан қабул қилинади. Конституциявий ишлар бўйича судлов ишини юритишнинг коллегиаллиги принципи ишларни кўриб чиқишда халқ вакилларини жалб қилишни назарда тутмайди, чунки Конституциявий суд қарор қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган масалалар уни кўриб чиқишда иштирок этишга ишонч билдирилганлардан ҳуқуқ соҳасида чуқур профессионал билимлар талаб этилади.

Ошкоралик принципи Конституциявий суднинг мажлислари қоида тарзида, очик ўтказилишида ифодаланади.

Судьялар ҳуқуқлари тенглиги принципи Конституциявий суд томонидан масалаларни кўриб чиқиш ва кўриб чиқилаётган масалалар бўйича овоз беришда Раис, Раис ўринбосари ва Конституциявий суднинг аъзолари судьялар сифатида тенг ҳуқуқларга эгаллигини англатади. Бошқача қилиб айтганда, Конституциявий судда масалаларни кўриб чиқиш тарафларнинг хизматдаги мавқеи, бўйсунуши ҳамда турган жойидан қатъи назар қонун ва суд олдида тенглиги асосида амалга оширилади.

2.4. Конституциявий суд қарорлари, уларнинг турлари, мазмуни, юридик аҳамияти ва тузилиши

Давлатлараро шартноманинг ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг конституциявийлиги юзасидан кўриб чиқилган ишнинг моҳияти бўйича Конституциявий суднинг тўхтама қарор деб аталади. Қарорлар Конституциявий суд томонидан Ўзбекистон Республикаси номидан чиқарилади.

“Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонуннинг 26-моддасида назарда тутилган ҳолларда Конституциявий суднинг қарорлари алоҳида ҳужжат шаклида баён қилинадиган ҳулоса тарзида қабул қилинади.

Конституциявий суд томонидан қабул қилинаётган тўхтама қарорларни икки турга бўлиш мумкин: *яқуний* ва *бошқа* тўхтама қарорлар. Муайян иш кўриб чиқилиши натижаси (яқунлари) бўйича суд ўз ҳулосаларини ифода этадиган тўхтама қарорлар яқуний тўхтама қарорларга киради. Бошқа тўхтама қарорларда бирор бир ҳолатлар қайд этилади ва кўриб чиқилган ишнинг мазмунига эмас, одатда суд ишини ташкил этиш ёки унинг мажлисларини ўтказишга алоқадор оқибатлар белгиланади.

Яқуний тўхтама қарорлар қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий актларнинг Конституцияга мувофиқлиги, шунингдек, Конституция қоидаларига шарҳлар бериш зарурати туфайли пайдо бўлган ишлар бўйича қабул қилинади. Ушбу масалалар бўйича яқуний тўхтама қарорлар *Конституциявий суд қарорлари* деб номланувчи ҳужжатлар билан расмийлаштирилади.

Конституциявий суд қарорининг тузилиши. Конституциявий суднинг қарори кириш, тавсиф, асословчи ва қарор қисмларидан иборат бўлади.

Қарорнинг кириш қисмида:

- қарорнинг номи, у қабул қилинган сана ва жой;
- Конституциявий суднинг қарорни қабул қилган таркиби;
- тарафлар ва мажлиснинг бошқа қатнашчилари;
- масаланинг таърифи, уни кўриб чиқиш асослари кўрсатилади.

Қарорнинг тавсиф қисми:

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонун ва ушбу Регламентнинг Конституциявий суднинг мазкур масалани кўриб чиқиш ҳуқуқи ёки мажбуриятини белгиловчи нормаларини;

- конституциявийлиги текширилаётган ҳужжатнинг тўлиқ номини, у эълон қилинган (олинган) манба кўрсатилган ҳолда, ўз ичига олган бўлиши лозим.

Қарорнинг асословчи қисмида:

- ишнинг Конституциявий суд томонидан аниқланган ва қарорга асос қилиб олинган ҳолатлари;

- Конституциявий суд амал қилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар кўрсатилиши лозим.

Қарорнинг “қарор қисми” ҳужжатнинг конституциявийлиги (конституциявий эмаслиги) тўғрисидаги ҳулосани, Конституциявий суд қарорининг қонуний кучга кириши тартибини ва ижро муддатини ўз ичига олган бўлиши лозим.

Конституциявий суднинг қарори судьялар маслаҳатлашуви тамом бўлгани ҳамон раислик қилувчи томонидан ўқиб эшиттирилади.

Қарор ва хулосалар қабул қилиш учун қоидалар белгиланган. Бундай якуний қарорлар ишни кўриб чиққан судьялар иштирокидаги ёпиқ маслаҳатлашувида қабул қилинади. Қабул қилиниши керак бўлган қарор муҳокамасида ҳар бир судьяга чекланмаган тарзда сўзга чиқиш ва вақти белгиланмаган чиқишлар қилиш имконияти берилган.

Овоз бериш судьялардан номма-ном сўраш орқали ўтказилади. Раислик қилувчи ҳаммадан кейин овоз беради. Конституциявий суднинг қарори қабул қилинган деб ҳисобланиши учун мажлисда иштирок этаётган судьяларнинг оддий кўпчилиги ёқлаб овоз берган бўлиши керак. Судья овоз беришда бетараф қолиш ҳуқуқига эга эмас. Қабул қилинган қарорга қўшилмаган Конституциявий суд судьяси алоҳида фикрини ёзма тарзда баён қилиш ҳуқуқига эга бўлиб, у Конституциявий суд мажлиси баённомасига қўшиб қўйилади. Овозлар тенг бўлиниб қолган тақдирда раислик қилувчининг овози ҳал қилувчи ҳисобланади. (“Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонуннинг 25-моддаси). Қарор овоз беришда иштирок этган барча судьялар, шу жумладан, унга қўшилмаган судьялар томонидан имзоланади.

Якуний тўхтам уни ижро этишда хатоларга олиб келиши мумкин бўлган, қўллашда ноаниқликлар пайдо бўлмаслиги учун батафсил асосланган ва ишонарли бўлиши керак. Конституциявий суд тўхтами у эълон қилинган пайтидан кучга киради, бевосита амал қилади ва бошқа органлар ёки мансабдор шахслар томонидан тасдиқланишига муҳтож эмас.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг барча тўхтамлари оммавий ахборот воситаларида эълон қилинади ва матбуотда эълон қилинган пайтидан кучга киради. Конституциявий суднинг тўхтами қатъий ва унинг устидан шикоятга ўрин бўлмайди.

Қонун Конституциявий суднинг тўхтамларини унинг ўз ташаббуси билан қайтадан кўриб чиқишини назарда тутган. Бундай қайта кўриб чиқиш асослари Қонуннинг 28-моддаси билан тартибга солинган, яъни тўхтам қабул қилинган пайтда Конституциявий судга номаълум бўлган янги муҳим ҳолатлар очилса, тўхтам қабул қилинишига асос бўлган конституциявий норма ўзгарган бўлса, шунингдек, агар Конституциявий суд тўхтам белгиланган иш юритиш тартибини бузган ҳолда қабул қилинган деб топса.

Конституциявий суднинг қарори у қабул қилинган кундан бошлаб уч кунлик муддатдан кечиктирмаган ҳолда тарафларга, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Спикери, Олий Мажлис Сенатининг Раиси, Ўзбекистон Республикаси Бош вазир, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси Раиси, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Раиси, Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг Раиси, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирига юборилади. Конституциявий суд Раиси Конституциявий суднинг қарорини бошқа органлар ва шахсларга ҳам юбориш тўғрисида фармойиш бериши мумкин.

Конституциявий суднинг қарорлари, хулосалари ва бошқа тўхтамлари оммавий ахборот воситаларида эълон қилинади.

Конституциявий суднинг қарорлари Конституциявий суд белгилаган тартиб ва муддатларда ижро этилади.

2.5. Конституциявий суд девони, унинг вазифалари ва ташкил этиш тартиби

Конституциявий суднинг девони Конституциявий суднинг ишлашини ахборотлар ва маълумотлар билан, ташкилий-техник ва таҳлилий жиҳатдан кундалик таъминлаб бориш; у томонидан қабул қилинаётган қарорлар ижроси устидан назоратни ташкил этиш, давлат ҳокимияти органлари билан зарур алоқалар ўрнатиш ва уларни боғлаб туриш, халқаро ҳамкорлик қилиш, иш юритишни олиб бориш, Конституциявий суднинг фаолиятини таъминлаш бўйича бошқа ишларни амалга ошириш мақсадида тузилади.

Девон иши “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонун, Конституциявий суд Регламенти ва Низом¹ асосида ташкил этилади.

Конституциявий суд девони бўлим, сектор ва бошқа ташкилий бўлинмалардан иборат.

Девон ташкилий бўлинмалари Конституциявий суд Раиси томонидан тасдиқланадиган улар тўғрисидаги Низом асосида фаолият кўрсатади.

Конституциявий суд девони зиммасига қуйидаги функциялар юклатилади:

- Конституциявий суд фаолияти, шу жумладан, суд мажлислари, хизматга оид кенгашлари ва Конституциявий суд томонидан ўтказиладиган бошқа тадбирларнинг ташкилий, ахборот ва моддий-техник жиҳатидан таъминлаш;

- Конституциявий суд Раиси томонидан белгиланган таклифларни кўриб чиқишга тайёрлаш жараёни ва муддатларига амал қилишга оид Конституциявий суд аппарати фаолияти устидан назорат;

- Конституциявий суд томонидан масалаларни кўриб чиқиш режаси лойиҳасини тузиш, уни суд муҳокамасига тақдим этиш; тасдиқланган режани девон ташкилий бўлинмаларига тарқатиш;

- таклифлар ва уларга илова қилинган материаллар нусхаларини Конституциявий суд Раисининг уларни кўришга дастлабки тайёргарликни бошлаш ҳақидаги қарори қабул қилинганидан кейин белгиланган муддатларда судьяларга тарқатиш;

- суд томонидан тайинланган хулосалар бериш тўғрисидаги таклифлар бўйича Конституциявий суднинг навбатдаги мажлиси ҳақидаги чақирув қоғозларини судьяларга тарқатиш;

- Конституциявий суд кенгашларида баённома юритиш;

- Конституциявий суд қарорларининг ижро этилиши ҳолати тўғрисида суд раҳбариятига ахборот бериш;

- судьяларни мутахассислар билан таъминлаш;

- меъёрий ҳужжатлар бўйича ҳисоб юритиш ва уларни тизимлаштириш, қонунчиликдаги ўзгаришлар тўғрисида судьяларни ўз вақтида хабардор қилиш; амалдаги қонунчилик таҳлили;

- фуқароларни қабул қилишни ташкил этиш, уларнинг аризалари, хатлари ва мурожаатларини кўриб чиқиш, уларни умумлаштириш ва таҳлил этиш;

- Конституциявий суд қарорларини эълон қилиш, шунингдек, Конституциявий суд фаолиятини оммавий ахборот воситаларида ёритиш билан боғлиқ бўлган зарур материалларни тайёрлаш;

- бошқа давлатлар Конституциявий судлари фаолияти тажрибасини ўрганиш ва умумлаштириш;

- “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонун ва Конституциявий суд Регламентидан келиб чиқадиган Конституциявий суд фаолиятини таъминлашнинг бошқа функцияларини амалга ошириш.

Конституциявий суд девонига Конституциявий суд Раиси томонидан тайинланадиган Конституциявий суд котибият мудири раҳбарлик қилади.

Котибият мудири Конституциявий суд Раисига бўйсунди.

Конституциявий суд девони ходимлари Конституциявий суд Раиси томонидан ишга тайинланди. Улар меҳнат қонунчилигига мувофиқ ҳуқуқларга ва мажбуриятларга эга.

Девон ходимларини ишдан бўшатиш ва уларга интизомий таъзир чораларини қўллаш Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асосида Конституциявий суд Раиси томонидан амалга оширилади.

Конституциявий суд котибият мудири:

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 2004 йил 30 январдаги 1-сонли қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди Регламенти. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 1996 йил 5 июлдаги 3-сонли қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суд девони тўғрисидаги Низом.

- Конституциявий суд девонига умумий раҳбарликни амалга оширади, унинг ишини ташкил этиш ва ташкилий бўлинмаларининг тегишли фаолият кўрсатиши учун жавоб беради; унинг қонунчиликка зид бўлмаган кўрсатмалари ва фармойишлари девон ходимлари учун мажбурийдир;

- девон ходимлари томонидан меҳнат қонунчилиги ва Ички меҳнат тартиби қоидаларига риоя этилишини таъминлайди;

- девон ходимларини рағбатлантириш ёки уларга инстизомий таъзир чораларини қўллаш ҳақидаги таклифларни киритади;

- девон ходимларининг меҳнат қонунчилигига биноан, функционал мажбуриятларини, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайди;

- ташкилий ишларни кўриб чиқишда Конституциявий суд кенгашларида иштирок этади.

Конституциявий суд ва унинг девони фаолиятини молиялаштириш республика бюджети маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

Конституциявий суд йиллик чиқимлар сметасини тузади ва у Конституциявий суд томонидан тасдиқланади. Смета доирасида Конституциявий суд фаолиятини таъминлаш учун маблағларни қайта тақсимланиши Конституциявий суд Раиси томонидан амалга оширилиши мумкин.

Котибиат мудури Конституциявий судга унинг фаолиятини таъминлаш учун маблағларни сарфлаш тўғрисида йиллик ҳисобот беради.

Конституциявий суд фаолиятини таъминлаш бўйича чиқимлар сметасини ижро этилиши ҳақидаги ҳисоботи Конституциявий суд томонидан тасдиқланади.

2.6. Конституциявий суд ҳузуридаги Илмий-маслаҳат кенгаши

Конституциявий суд ҳузуридаги Илмий-маслаҳат кенгаши¹ ўз фаолиятини жамоатчилик асосида олиб борадиган маслаҳат органи ҳисобланади.

Илмий-маслаҳат кенгашининг фаолияти Ўзбекистон Республикаси ҳудудида Конституция устуворлигини таъминлашга қаратилган.

Илмий-маслаҳат кенгаши Конституциявий судга ҳуқуқий фан ва конституциявий адлия амалиёти, шунингдек, хорижий қонунчилик ютуқларини тўла қўллашда ёрдам беришга даъват этилган.

Илмий-маслаҳат кенгаши ҳуқуқ ва сийёсат соҳасида малакали мутахассислардан ташкил топган. Илмий-маслаҳат кенгаши ишига кенгаш аъзоси бўлмаган бошқа фан ва амалиёт соҳалари мутахассислари жалб қилиниши мумкин.

Илмий-маслаҳат кенгаши Раис, Раис ўринбосари, Илмий котиб ва Кенгаш аъзолари таркибида Конституциявий суд томонидан ташкил этилади. Илмий-маслаҳат кенгаши таркибида алоҳида қонунчилик жабҳалари, шунингдек, ҳуқуқни қўллаш ва ҳуқуқни ҳимоя қилиш фаолияти бўйича секциялар ташкил этилиши мумкин.

Илмий-маслаҳат кенгаши Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суд ваколатлари муддатига сайланади.

Илмий-маслаҳат кенгаши мажлисларига кўриб чиқиш учун масалаларни Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суд Раиси киритади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди ҳузуридаги Илмий-маслаҳат кенгаши:

- Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига киритиладиган масалалар бўйича илмий асосланган тавсиялар беради;

- қонунчиликни такомиллаштириш тўғрисида қонун ҳужжатлари лойиҳаларини ва таклифларни тайёрлайди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди ҳузуридаги Илмий-маслаҳат кенгаши мажлислари зарурат бўйича ўтказилади. Кенгаш мажлислари ижодий муҳокама

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 1996 йил 5 июлдаги 4-сонли қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суд ҳузуридаги Илмий-маслаҳат кенгаши тўғрисидаги Низом.

фикрларнинг эркин баён этилиши шароитида ўтказилади. Қабул қилинган қарорга қўшилмаган Кенгаш аъзоси Конституциявий суд раҳбарияти маълумотига етказилмаган ўзининг алоҳида фикрини тақдим этиш ҳуқуқига эга.

Илмий-маслаҳат кенгаши Раиси кенгаш ишини ташкил этади, мажлисларни чақиради, Кенгаш тавсияларини тайёрлаш тўғрисида Кенгаш аъзоларига топшириқлар беради, уларнинг бажарилиши устидан назоратни амалга оширади.

Илмий-маслаҳат кенгаши Илмий котиби Кенгаш ишини ташкилий жиҳатдан таъминлайди, мажлисларга материалларни тайёрлайди, байномалар тузади, иш юритишни амалга оширади.

Илмий-маслаҳат кенгаши фаолиятини ташкилий-техник воситалар билан таъминлаш Конституциявий суд девони зиммасига юклатилади.

Илмий-маслаҳат кенгаши Конституциявий суд раҳбариятига ўз фаолияти тўғрисида йиллик ҳисобот тақдим этади.

ХУЛОСА

Давлат ҳокимияти барча тармоқларининг тенглигини қонуний мустаҳкамлаш мустақил суд ҳокимияти ва суд тизимини шакллантириш йўлида биринчи қадам бўлди. Президент И.А.Каримов мазкур қоидага эътибор қаратиб, таъкидлаб ўтган: “қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти – давлатнинг учта асосий таянчидир”¹. Шу муносабат билан, мамлакатда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилиш вазифасини бажарадиган мустақил суд тизимини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилди. Бунда суд-ҳуқуқ соҳасини муваффақиятли ислоҳ қилишда мустақил суд ҳокимиятининг ташкил топиши устувор вазифа бўлди. Бунинг ҳуқуқий асоси сифатида суд ҳокимиятининг мустақиллиги, судлар фаолиятининг принциплари ва суд тизимининг ташкил этилиши каби масалаларни тартибга солган Асосий қонун хизмат қилди.

Ушбу мавзунинг тадқиқ қилиш жараёнида қуйидаги фикр мулоҳазалар юзага келди. Жумладан:

1. Ўзбекистон Республикасида суд-ҳуқуқ ислоҳоти энг муҳим ҳолатларининг биринчи босқичда амалга оширилишининг таҳлил қиладиган бўлсак ҳам, таъкидлаш жоизки, ушбу даврда энг аввал давлат ҳокимиятининг эркин, мустақил ва кучли тармоғи бўлган, инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини, конституциявий тузумни, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида ўз ваколатларини амалга оширадиган суд ҳокимиятини шакллантириш бўйича кескин ва самарали чоралар кўрилди. Бунга суд ҳокимияти мустақиллиги, эркинлиги, самарадорлигининг тубдан янги ва асосий қафотларини қонун даражасида ифода этган “Судлар тўғрисида”ги Қонун янги таҳрирда қабул қилиниши орқали ҳам эришилди. Мазкур қонунга мувофиқ судьяларни танлаш ва лавозимларга тайинлаш (сайлаш)нинг самарали ва демократик механизми барпо этилди, умумий юрисдикция судларининг ихтисослашуви қонуний мустаҳкамланди, фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судлар ташкил этилди.

Шубҳасиз, ушбу қонун ҳужжатларининг қабул қилиниши тасодифий эмас. Уларнинг қабул қилиниши суд-ҳуқуқ ислоҳотини амалга оширишга, умуман жамиятимизнинг модернизация қилишга изчил, босқичма-босқич ва пухта ўйланган муносабатнинг натижасидир. Барчага маълумки, ҳуқуқий давлатда суд ҳокимияти давлатчиликнинг ҳақиқий асоси, ижтимоий тинчликни, ҳуқуқий тартиботни ва жамият барқарорлигини

---

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон – келажак буюк давлат. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши XI сессиясида 1992 йил 8 ва 10 декабрда сўзланган нутқ // Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. 1. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – Б. 127.

таъминлайдиган институтдир. Ҳар бир инсон, юридик шахс ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини, биринчи навбатда, судда ҳимоя қилиши мумкин. Шундай қилиб, суд ҳокимияти нафақат ислохотларнинг натижаси, балки мазкур ҳокимиятнинг мустақиллиги ва демократлилиги таъминланган бўлса, ислохотларнинг ҳаракатлантирувчи кучга айланади¹. Бутун суд-ҳуқуқ соҳаси ислох қилиниши айти бу йўналишда амалга оширилмоқда.

Буларнинг барчаси суд ҳокимиятининг фуқаролик жамиятида ўрни, мақсади ва вазифалари тўғрисида ҳулоса қилишга имкон яратади. Ушбу муносабатлар икки томонлама бўлади, чунки фуқароларнинг мустақил ва адолат судига ишончларигина бузилган ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун суд ҳокимиятига мурожаат қилишини уларнинг кўнгилларига солади. Ўз навбатида, фуқаролик жамиятининг манфаатлари мустақил, адолат ва очиқ судининг ишлаб туришига пойдевор яратади, шунингдек, суд ҳокимияти самарали амалга оширилишига ёрдам беради.

Умуман олганда, суд ҳокимиятининг шаклланиши қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг қарор ва хатти-ҳаракатларига уларни тенглаштириш мақсадида фаол таъсир кўрсатиш бўйича юридик имкониятини ўз ичига олган ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга, жамиятни емирувчи ижтимоий тўқнашувлардан ҳимоя қилишга йўналтирилган тубдан янги вазифалар суд зиммасига юклатилишини назарда тутди. Суд-ҳуқуқ ислохоти айнан бу йўналишда амалга оширилмоқда. Юртбошимиз И.А.Каримов айтганидек, “Мустақиллик йилларида суд-ҳуқуқ тизимини эркинлаштириш ва демократлаштириш борасида муҳим қадамлар қўйилганини эътироф этмоқ лозим. Бунинг натижасида мамлакатимизда замонавий демократия талабларига жавоб бера оладиган суд тизими шаклланди. Суд бугунги кунда аввалгидек ҳукмрон коммунистик тизимнинг қатағон ва жазолаш аппарати эмас, балки у ҳар бир инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини ишончли тарзда қўриқлаш ва ҳимоя қилишга қаратилган чинакам мустақил давлат институтига айланмоқда. Фуқароларнинг судга ишончи мустаҳкамланиб бормоқда...”¹.

Юқорида келтирилган таҳлил суд-ҳуқуқ ислохоти жараёнида давлат ҳокимиятининг эркин, мустақил ва кучли тармоқ сифатида ташкил топган, инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини, конституциявий тузумни, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш манфаатида ўз ваколатларини амалга оширадиган суд ҳокимияти шаклланилишига қаратилган таъсирли чоралар кўрилганлигидан далолатдир.

2. Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш давлат вазифасини бажаради. Инсон ҳуқуқ ва эркинликлари нафақат қонунларнинг маъноси, мазмуни ва қўлланилишини, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларининг фаолиятини, балки суд ҳокимияти ўзининг маъноси ва мазмунини белгилайдилар. Ўзбекистон Республикасининг суд тизими олдида жуда муҳим вазифа қўйилган – давлат органларини ва ҳар бир шахсни инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилишга мажбур қилиш, абстракт ҳуқуқий нормаларни ҳақиқий ҳуқуқ ва мажбуриятларга айлантириш, давлат томонидан унинг инсон олдидаги мажбуриятларининг бажарилишини таъминлаш.

3. Ушбу мавзу ўрганилишининг аҳамиятлилиги – у Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди фаолиятининг институционал-ҳуқуқий асосларини ўрганишга бағишланганлиги билан белгиланади.

¹ Президентимиз И.А. Каримов таъкидлаб ўтганидек “Ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасида жорий қилинаётган ислохотлар ... ижтимоий ҳаёт ва давлат қурилишининг демократик ўзгаришлар йўлида босқичма-босқич амалга оширилишини таъминлади” - Қаранг: Каримов И.А. Адолат – қонун устуворлигида. Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясидаги маъруза, 2001 йил 29 август // Ҳавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – Б. 32.

¹ Каримов И.А. Адолат – қонун устуворлигида. Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясидаги маъруза, 2001 йил 29 август // Ҳавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – Б. 28-29.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди фаолиятини ўрганишда унинг функционал мақсади ва Ўзбекистон Республикаси суд тизимида эгаллайдиган ўрнини чуқур англаб етиш лозим, чунки инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини давлат ҳимояси конституциявий механизми махсус орган – Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тимсолида конституциявий судлов фаолиятдан бошланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Раҳбарий адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура: Т-1.–Т.: Ўзбекистон, 1996
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин: Т-2.–Т.: Ўзбекистон, 1996
3. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир: Т-3.–Т.: Ўзбекистон, 1996
4. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан: Т-4.–Т.: Ўзбекистон, 1996
5. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби: Т-5.–Т.: Ўзбекистон, 1997
6. Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясида сўзланган нутқ, 1996 йил 29 август // Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби.Т.5.– Т.: Ўзбекистон, 1998.
7. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз кўлимиз билан курашимиз: Т-7.–Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз: Т-8.–Т.: Ўзбекистон, 2000
9. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз: Т-9.–Т.: Ўзбекистон, 2001
10. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак.Т.10-Т.: “Ўзбекистон”, 2002
11. Каримов И.А. Биз танлаган йўл-демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11-Т.: “Ўзбекистон”, 2003
12. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. Т.12-Т.: “Ўзбекистон”, 2004
13. Каримов И.А. «Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди». Т., “Ўзбекистон” НМИУ

14. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13-Т: «Ўзбекистон», 2005
15. Каримов И.А. “Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари энг олий қадрият» Т.: «Ўзбекистон», 2005
16. Каримов И.А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислоҳотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. Т.15. –Т.: Ўзбекистон, 2007
17. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодийтимизни барқарор ривожлантириш йўлида. –Т.: Ўзбекистон, 2008.
18. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. Т.: Ўзбекистон. 2008
19. Каримов И.А. Жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент. 2009
20. Каримов И.А. Энг асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини ақс эттириш. Тошкент. Ўзбекистон. 2009
21. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш - устувор мақсадимиздир. Тошкент. Ўзбекистон. 2010. (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза).
22. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир (2009 йилнинг асосий яқунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза).
23. Каримов И.А. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир: Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. –Т.: “Ўзбекистон”, 2009
24. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза) Т. Ўзбекистон, 2010
25. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. (2010 йилнинг асосий яқунлари ва 2011 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза). 2011 йил 22 январь. Халқ сўзи.16-сон.
26. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. «Ўзбекистон», 2011
27. Каримов И.А. “2012-йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга қўтарадиган йил бўлади”.Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоом Каримовнинг 2011-йилнинг асосий яқунлари ва 2012-йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. 2012 йил 19 январь.

2. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т. “Ўзбекистон”, 2011.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири) 2001.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 1 майдаги “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида”ги ПФ-3994-сон Фармони. – Халқ сўзи. – 2 май. – 2008 й.
4. Суд қонунчилигини демократлаштириш ва либераллаштириш ҳамда суд тизими мустақиллигини таъминлаш бўйича тадқиқот маркази тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 23 июндаги ПҚ-896-сон қарорига 1-илова) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 26-27-сон, 248-модда.

5. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 1-сон, 29-модда.
6. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 10-сон, 367-модда
7. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 1-2-сон, 10-модда; 2002 й., 1-сон, 20-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда.
8. “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2005 й., 30-31-сон, 223-модда.
9. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 2004 йил 30 январдаги 1-сонли қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди Регламенти. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 1996 йил 5 июлдаги 3-сонли қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суд девони тўғрисидаги Низом.
10. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 2009 йил 5 февралдаги қарори // “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2009 й., 6-сон, 54-модда.
11. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 1996 йил 5 июлдаги 4-сонли қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суд ҳузуридаги Илмий-маслаҳат кенгаши тўғрисидаги Низом.

3. Махсус адабиётлар:

1. Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: Системы и принципы. – М., 2002.
2. Бойков А.Д. Третья власть России. – М., 1997.
3. Дмитриев Ю.А., Черемных Г.Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека // Ж.Государство и право. – 1997. № 8.
4. Давлат ва жамиятнинг демократик янгилашиш босқичида суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлашнинг долзарб муоммолари. Илмий-амалий конференция материаллари. // Т. Тошкент давлат юридик институти. 2002.
5. Конституционное право зарубежных стран в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие / Под ред. А.В.Малько. – М.: Юристъ, 2003.
6. Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи. Дарслик. ТДЮИ. Т. 2005.
7. Лазарева В.А. Судебная защита в уголовном процессе РФ: проблемы теории и практики. Дис. ... докт. юрид. наук. – М., 1999.
8. Лазарева В.А. Судебная власть и её реализация в уголовном процессе. – Самара, 1999.
9. Мингбоев У.Қ. Суд шундай ҳокимиятки... -Т., Шарқ, 1999
10. Правоохранительные органы Российской Федерации / Под ред. В.П.Божьева. – М., 1996. – Б. 33.
11. Ржевский В.А., Чепурнова Н.М. Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности. – М., 1998.
- Рустамбаев М.Х., Тухташева У.А. Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар: Дарслик. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2011.
12. Судебная власть / Под ред. И.Л.Петрухина. – М.: ООО “ТК Велби”, 2003.
13. Таджиханов У., Одилқориев Х., Саидов А. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи. -Т., Шарқ, 2001
14. Ўзбекистонда суд ҳокимияти: ислохотлар даври. Муаллифлар А. Полвон-зода, Ғ.А.Абдумажидов, ва бошқалар. -Т.: “Адолат” .2002.

Интернет сайтлари:

<http://www.tsil.uz>

<http://www.norma.uz>

<http://www.gov.uz>

<http://www.lex.uz>